

UDK 325.2(450.34=163.42)“091)
izvorni znanstveni rad
primljeno: 19. prosinca 2002.

Giudecca, Murano, Chioggia ... Hrvati na otocima mletačke lagune

Lovorka Čoralić

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se, tragom spoznaja iz historiografije i na osnovi izvorne građe iz mletačkog Državnog arhiva (oporuke), istražuju tijek iseljavanja, život i djelovanje hrvatskih iseljenika na otocima Giudecca, Murano i Chioggia. Predstavljene su temeljne odrednice iz višestoljetne hrvatske nazočnosti na otocima Lagune: učestalost iseljavanja unutar pojedinih vremenskih odsječaka, način bilježenja Hrvata u vrelima, zavičajno podrijetlo, zanimanja i gospodarske mogućnosti, svakodnevlje i odnos sa sunarodnjacima, uklapanje u novu sredinu te odnos prema vjerskim ustanovama i duhovnim osobama. Raščlamba pokazatelja iz oporuka iskazuje se u sveukupnom omjeru (promatrajući Lagunu kao jedinstvenu cjelinu) i zasebno za svaki od promatranih otoka. U završnom poglavlju predstavljeni su prinosi istaknutijih Hrvata, ponajprije umjetnika, koji su dio svojega stvaranja vezali uz život na otocima mletačke lagune. Ukazuje se i na nazočnost Hrvata na nekim drugim mletačkim otocima (S. Michele, S. Spirito, Burano) te naglašava da se o toj problematici zasad zna malo pa se još uvijek čeka njezina pomnija znanstveno-istraživačka raščlamba.

Hrvatska iseljavanja u Mletke neprijeporna su činjenica potkrijepljena brojnim arhivskim dokumentima, ali i zornim biljezima hrvatske toponomastike razasutim diljem grada Svetoga Marka. U dugim stoljećima zajedničkog povijesnog razvoja, u doba kada su Mleci bili metropola za pretežit dio istočnoga Jadrana, hrvatska iseljenička zajednica činila je brojčano snažnu i društvenim ugledom respektabilnu skupinu.¹ U gradu koji se, poradi šarolikosti nacionalnog i vjerskog sastava svoga žiteljstva nazivao i “Babilonijom u malom”, Hrvati su stoljećima slovili kao vrijedni i cijenjeni građani, djelatni meštiri u škverovima arsenala, spretni trgovci, vješti majstori dlijeta, hrabri vojnici i pouzdani svećenici. Od Hrvatske obale (*Riva degli Schiavoni*) do Dubrovačke ulice (*Calle Ragusei*), od istočnog gradskog predjela Castello do zapadnih župa predjela Dorsoduro, od Piazza S. Marco do sjevernog obruba grada, iz godine u godinu, iz stoljeća u stoljeća, povijesna vrela bilježe kontinuitet hrvatske nazočnosti.

U ovom ću radu, tragom arhivskih vrela i dosadašnjih spoznaja historiografije, pokušati prikazati tijek hrvatskih iseljavanja, nazočnost i djelovanje Hrvata na otocima mletačke lagune.² U

¹ O povijesti hrvatske zajednice u Mlecima vidi podrobnije: L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001. (dalje: ČORALIĆ 2001.). U istoj knjizi usporedi i opsežan popis literature o navedenoj temi.

² O hrvatskim iseljavanjima na mletačke otoke pisala sam u nekim prethodnim priložima. U ovom radu prethodnim su spoznajama pridodana nova arhivska istraživanja i spoznaje hrvatske i talijanske historiografije. Usporedi npr.: L. ČORALIĆ, *Hrvati u Chioggi od 15. do 18. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u

istraživanje su poglavito uključeni otoci Giudecca, Murano i Chioggia, na kojima je hrvatska prisutnost vrelima posvjedočena u kontinuitetu niza stoljeća. Na drugim otocima Lagune, površinom i brojem stanovnika znatno manjim, hrvatska prisutnost neredovitija je i uglavnom svedena na pojedinačne primjere te se u ovom radu njima neću baviti detaljnije.

U istraživanju naslovljene problematike uporabljeni su arhivski spisi iz mletačkoga Državnog arhiva (*Archivio di Stato*, dalje: ASV), poglavito fond bilježničkih oporuka (*Notarile testamenti*, dalje: NT). Tragom podataka iz navedenih spisa predstaviti ću temeljne odrednice iz višestoljetne hrvatske nazočnosti na otocima Lagune: tijek i učestalost iseljavanja unutar pojedinih vremenskih odsječaka, način bilježenja Hrvata u tamošnjim vrelima, njihovo uže zavičajno podrijetlo, zanimanja i gospodarske mogućnosti, svakodnevlje i odnos sa sunarodnjacima, uklapanje u novu sredinu, odnos prema vjerskim ustanovama i duhovnim osobama te - naposljetku - prinos istaknutijih hrvatskih iseljenika privremeno ili trajno nastanjenih diljem Lagune. Raščlamba pokazatelja iz oporuka iskazivat će se u dva segmenta: u zbirnom omjeru (promatrajući Lagunu kao jedinstvenu cjelinu) i zasebno za svaki od promatranih otoka. Između ostaloga, cilj ovog rada jest i upozoriti na činjenicu da se hrvatska iseljavanja na otoke mletačke lagune svakako moraju promatrati u sklopu cjelovite problematike hrvatskih prekojadranskih (poglavito mletačkih) migracija tijekom dugog razdoblja od XIV. do XVIII. stoljeća. Jednako tako, ovim prilogom, a nastavljajući se na prethodna istraživanja, pokušat ću istaknuti hrvatske prinose mletačkoj kulturi, ali i sveukupnoj komunikaciji i prožimanju između dviju susjednih jadranskih obala.

Mletačka laguna: malo zatvoreno more

Mletačka laguna (*estuario*) proteže se na oko 40 km dužine, obuhvaćajući više od 500 km². Kao uzdužni lanci, koje prekidaju luke S. Nicolò na Lidu, Malamocco (Porto di Malamocco) i Porto di Chioggia, protežu se otoci Giudecca, Giorgio Maggiore, S. Servilio, S. Lazzaro degli Armeni, koji obrubljuju Bacino di S. Marco. Prema sjevernoj strani redaju se S. Michele, Murano, Mazzorbo, Burano, Torcello i S. Francesco del Deserto, a obrubne dijelove Lagune čine S. Nicolò di Lido na sjeveru i Chioggia na jugu. Unutar ovog područja nastanjeno je danas tek nekoliko otočića (Giudecca, Murano, Burano, Chioggia). Neki od tih otoka imali su važnu ulogu u prvim stoljećima nastajanja i razvitka Mletaka (Torcello), ali su s vremenom, napredovanjem i razvojem samoga Grada, zauvijek ostali u njegovoj sjeni. Međutim, posebnosti smještaja, specifične proizvodne djelatnosti i pogodnosti, uvjetovale su da brojni otoci mletačke lagune do danas zadrže svoju prepoznatljivost i samosvojnost. Muransko staklo, buranska čipka, chioggjanski ribari i škverani, pitoreskni ljetnikovci na otoku Giudecca, vječno počivalište na S. Michele, prepoznatljiva su i svima znana obilježja tih površinom nevelikih, ali za povijest Mletaka i Lagune nedvojbeno važnih komadića zemlje koji obrubljuju Grad Svetoga Marka. Otoci Giudecca, Murano i Chioggia mjesta su na kojima je hrvatska prisutnost kroz prošle vjekove najčešće zabilježena te je o njima - u kratkom uvodu - potrebno kazati nekoliko riječi, predstaviti njihov povijesni razvoj i specifičnosti te istaknuti njihovu važnost u kontekstu povijesti Mletaka i Mletačke Republike.³

Zagreb, sv. 28., Zagreb, 1995., str. 71-83. (dalje: ČORALIĆ 1995.); ista, *Hrvati na mletačkom otoku Muranu (XIV-XVII. st.)*, ibid., sv. 30., Zagreb, 1997., str. 29-41. (dalje: ČORALIĆ 1997.); ista, *Hrvati na mletačkom otoku Giudecca (XV-XVII. st.)*, Jubilarni Historijski zbornik, god. L., Zagreb, 1997., str. 59-66. (dalje: ČORALIĆ 1997A).

³ O povijesti i umjetničkoj baštini na otocima mletačke Lagune usporedi: *Itinerari culturali a Venezia e nel Veneziano: La Laguna*, sv. II. (*La storia e l'arte: Le isole e il litorale dal Cavallino a Pellestrina*, a cura di C. SEMENZATO), Venezia, 1992.; sv. III. (*La storia e l'arte: Chioggia - Caverzere - Cona*, a cura di C. SEMENZATO, Venezia, 1992. Unutar istih djela sadržani su i podrobni pregledi literature o povijesti Lagune i njezinih pojedinih otoka.

Otok Giudecca Mlecima je najbliže smješten otok, od grada odijeljen dugačkim kanalom (*Canale della Giudecca*), nekada zvanim *Canale Vigano* (od *vicus*: predgrađe; iz vremena kada se otok držao mletačkim predgrađem). U ranom srednjem vijeku otok je nazivan *Spina lunga* (*Spinalonga, Spinale*), vjerojatno prema svojem prirodno izduženom obliku koji podsjeća na riblju kost (*spina*), ali - prema nekim tumačenjima - i prema drači (*spina*) koja je ondje obilato rasla. Otok u XII. stoljeću naseljavaju Židovi (na kojemu ostaju do kraja XIII. st.), prema kojima je, prema mišljenjima dijela proučavatelja lokalne povijesti, otok dobio sadašnje ime. Prema drugim tumačenjima, ime Giudecca dolazi od riječi *zudegà* (presuda, odluka, dekret), na osnovi koje su na otok od IX. stoljeća konfinirani odvjetci istaknutih mletačkih plemićkih obitelji, optuženi za zasnivanje protudržavnih urota. U prošlosti je otok držan mletačkim predgrađem te su tri otočne župe - S. Eufemia, S. Croce i Ss. Biagio e Cataldo - činile u teritorijalno-upravnoj razdiobi Mletaka sastavni dio predjela Dorsoduro. U mletačkoj povijesti otok je Giudecca bio poznat po brojnim samostanima i crkvama (danas pretežito ukinutim), ladanjskim ljetnikovcima viđenijih plemića, književnim i filozofskim akademijama te trajnoj inspiraciji brojnim umjetnicima i književnicima. Danas je Giudecca poznata po crkvenom blagdanu Krista Spasitelja, kada se (treće nedjelje u srpnju) nizom povezanih barki premošćuje kanal i mletačka obala spaja s Giudeccom i zavjetnom crkvom posvećenom Spasitelju (*Chiesa del Redentore*)⁴.

Otok Murano, također smješten nedaleko od grada na lagunama (nasuprot četvrti zvane *Fondamente Nuove*), vjekovima je prepoznatljiva i svjetski glasovita istoznačnica za staklo i staklarsku proizvodnju. U ranome srednjem vijeku poznat pod nazivom *Amurianum*, otok je zarana u sklopu mletačkoga dukata stekao autonoman status. Već potkraj XIII. stoljeća ustrojena su temeljna tijela otočne uprave - načelnik (*Podestà*) te Veliko i Malo vijeće (*Arengo maggiore, Arengo minore*). Gospodarska podloga Murana i njegovih žitelja zasnivala se na razvijenoj i svestranoj proizvodnji staklenih predmeta. Isprva je staklarstvo bilo rašireno na širem području mletačke kopnene i otočne okolice, ali je - poradi čestih požara koji su u više navrata poharali gradske četvrti - cjelokupna proizvodnja stakla 1291. godine trajno premještena na Murano. Ondje je s vremenom nastala četvrt staklarskih majstora koji su svoje radionice podigli uz kanal Sv. Stjepana (*Rio di S. Stefano*), kasnije nazivan *Fondamenta dei Vereri*. Početkom XIV. stoljeća Murano postaje sjedište brojnih majstora kojima je temeljna djelatnost povezana s proizvodnjom i ukrašavanjem staklenih proizvoda. Tijekom XIV. stoljeća, a poglavito u XV. stoljeću, u muranskim radionicama nastaju prepoznatljivi i samo njima svojstveni proizvodi, jedinstveni u čitavoj Europi. Istodobno se kao vodeća obitelj, potomci koje će do najnovijega vremena zadržati prvenstvo u muranskom staklarstvu - izdvaja domaća obitelj Barovier. Godine 1441. reformira se stari Statut iz 1271. godine (nazvan *Capitulare de fiolariis*) te dobiva naziv *Mariegola dei vereri de Muran*. Njime se djelomično potvrđuju stare odredbe, ali se - u skladu s novim potrebama i napretkom staklarstva - unose promjene u ustroj i rad tamošnjih majstora. Prema vrstama poslova u proizvodnji stakla, muranski su majstori bili podijeljeni u pet temeljnih skupina: *fiolieri* (izrađivači staklenih dugmadi), *cristalleri* (izrađivači predmeta od kristala), *margariteri* (izrađivači raznobojnih staklenih perli zvanih margarite), *specchieri* (izrađivači ogledala) i *stazioneri* (trgovci staklenim proizvodima). U to se vrijeme u muranskim radionicama izrađuju staklene ploče namijenjene ukrašavanju okvira u crkvama, poboljšava se kakvoća sirovina te se stvaraju prve imitacije (*vetro calcedonico*). Najveći uspjeh muranskog

⁴ O povijesti otoka Giudecca vidi: M. BATTAGLIA, *Cenni storici e statistici sopra l'isola della Giudecca*, Venezia, 1832.; P. MOLMENTI - D. MANTOVANI, *Le isole della Laguna Veneta*, Venezia, 1895., str. 21.-28.; G. LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 773.-778.; F. BASALDELLA, *Giudecca, storia e testimonianze*, Venezia, 1986.

staklarstva jest primjena kristala u proizvodnji i to će umijeće obrade pronijeti slavu tamošnjih umjetnika diljem Europe⁵.

Nasuprot Giudecci i Muranu, otok Chioggia smješten je na rubnom, južnom dijelu mletačke lagune te je poradi zemljopisne položenosti u prošlosti bio posljednja obrambena predstraža Republike Sv. Marka. Stoljećima znana kao vodeće ribarsko naselje sjevernoga Jadrana, Chioggia je postala sastavnim dijelom mletačkoga dukata u VIII. stoljeću, zadržavajući i nadalje unutarnju samoupravu, statut i vodeće dužnosnike s gastaldom i velikim kancelarom na čelu. Kao dio obrambenog sustava Lagune, Chioggia će u mletačko-genoveskom ratu 1378.-1380. godine imati odlučujuću ulogu (tzv. rat za Chioggiu) te će nakon neuspjeha genoveske flote nadomak tog otoka, biti sklopljen Turinski mir (1381. god.) na osnovi kojega će Mleci steći trajnu prevlast na Sredozemlju. Chioggia u idućim stoljećima potpuno slijedi sudbinu Mletaka, sve do ukinuća Republike 1797. godine.⁶

Na otocima ljetnikovaca, stakla i soli: razmještaj hrvatskih iseljenika na otocima mletačke lagune

Raščlamba mjesta stanovanja Hrvata na otocima mletačke lagune načinjena je prema podacima iz bilježničkih oporuka za otoke Giudecca, Murano i Chioggia. Prema tim podacima, koji zahvaćaju dugo razdoblje od XIV. do konca XVIII. stoljeća, postotnim udjelom kao destinacija razmještaja Hrvata na otocima Lagune prednjači najveći i najnaseljeniji otok Chioggia (72,51 %). Murano - otok na kojemu su useljenici hrvatskoga podrijetla zaposlenje uglavnom pronalazili u nekima od brojnih radionica za proizvodnju stakla - zastupljen je u ukupnom omjeru mjesta stanovanja sa 16,11 %, a otok Giudecca, najbliži Mlecima i svakodnevnom komunikacijom najviše povezan sa životom na mletačkome kopnu, odredište je i mjesto prebivanja 11,37 % našijenaca iseljenih duž mletačke lagune (vidi: *Prilog 1.*).

Unutar otoka, razmještaj iseljenika moguće je pratiti s obzirom na njihovo naseljavanje pojedinih otočnih župa (*contrada, confinio*) ili užih gradskih četvrti. Na otoku Giudecca, razdijeljenom na ukupno tri župe, Hrvati su zabilježeni isključivo u najvećoj - S. Eufemia. Kao poblizje mjesto stanovanja iseljenika katkada se u vrelima navodi precizniji smještaj kuće (primjerice: *apresso la chiesa de s. Zuanne Battista*) ili vlasnik zgrade (najčešće mletačke plemićke obitelji: Corner, Grimani i dr.) u kojoj naš doseljenik iznajmljuje dio stambenog prostora⁷.

Razdioba Hrvata na Muranu s obzirom na mjesta stanovanja pokazuje njihovo pretežito okupljanje u župi S. Stefano - središnjoj četvrti obitavanja i rada djelatnika u staklarskoj pro-

⁵ O povijesti Murana i muranskoga staklarstva vidi temeljna djela: C. A. LEVI, *L'Arte del vetro in Murano e i Baroviero*, Venezia, 1865.; V. ZANETTI, *Guida di Murano e delle celebri sue fornaci vetrarie, corredata di note storiche*, Venezia, 1866.; A. SANTI, *Origine dell'arte vetraria in Venezia e Murano*, Venezia, 1914.; G. LORENZETTI, *Murano e l'arte del vetro soffiato*, Venezia, 1953.; L. ZECCHIN, *Appunti di storia vetraria muranese*, Venezia, 1957; isti, *Nuovi appunti di storia vetraria muranese*, Venezia, 1958.; isti, *Vetro e vetrai di Murano*, sv. I-III., Venezia, 1987-1990. (dalje: Zecchin I-III.); A. GASPARETTO, *Il vetro di Murano (dalle origini fino ad'oggi)*, Venezia, 1958.; H. TAIT, *The Golden Age of Venetian Glass*, London, 1979.; R. BAROVIER-MENTASTI, *Il vetro veneziano*, Milano, 1982.; A. DORIGATO, *Il Museo vetrario di Murano*, Milano, 1986.

⁶ O prošlosti otoka Chioggia usporedi: U. MARCATO, *Chioggia e il suo lido. Guida storico-artistica*, Padova, 1967; isti, *Storia di Chioggia*, Chioggia, 1976.; S. DELL'OMO - L. BELLODI CASANOVA - D. DI STEFFANO, *Chioggia*, Padova, 1977.

⁷ Primjerice: Margareta moier Greguol de Lesina barcharol de la contrada de S. Femia apresso la chiesa de S. Zuane Battista della Zudecca (ASV, NT, b. 529., br. 360., 19. III. 1552.); Menega Antivarina al presente habitante alla Zudecca in casa del Zuane Corner (NT, b. 440., br. 277., 7. IX. 1568.); Zuana condam Pierin Detrico ... in casa habitatione Lucia capeletta vedova alla Zudecca (NT, b. 361., br. 403., 28. IX. 1562.).

izvodnji.⁸ Nasuprot župi S. Stefano, druge muranske župe (S. Maria e S. Donato, S. Michiele) spomenute su u samo nekoliko primjera.⁹

Za razliku od Mletaka, u kojima je prostorna struktura grada bila rano razvijena i gotovo ostala nepromijenjena do najnovijega vremena (podjela na gradske predjele i župe), Chioggia je stalnim urbanističkim zahvatima (regulacija kanala, izgradnja novih nasipa i proširivanja), često mijenjala osnovnu prostornu konfiguraciju. Stanovnici mjesta Chioggia najčešće se bilježe prema glavnim usporednim kanalima (Lombardia, Vena, Lusenzo), prema kojima je čitav gradski prostor podijeljen¹⁰. Unutar gradske jezgre bilježe se župe, nazvane prema tamošnjim samostanima, ali katkada i prema istaknutim chioggijskim obiteljima¹¹. Hrvatski žitelji na otoku Chioggia bilježe se i u predjelima namijenjenim brodogradnji ili ribarstvu, najčešće nazvanim po vlasnicima tamošnjih škverova¹². Naposljetku, dio naših doseljenika, mahom vojnika u hrvatskim postrojbama smještenim na otoku Chioggia, obitava izvan grada, u vojnom predjelu zvanom Castello¹³.

Sclavi, Schiavoni, Dalmati - način bilježenja hrvatskih iseljenika u vrelima

Hrvatski iseljenici nastanjeni na otocima Lagune u vrelima su redovito zabilježeni vlastitim i (najčešće) očevim imenom, a za žene je redovito upisano i ime supruga. Velik broj Hrvata često je zabilježen i općom oznakom za useljenike sa šireg područja istočnojadranske obale: *Sclavo, Sclavus, Sclavolino, Schiavone* (posebice u vrelima koja se odnose na otoke Murano i Chioggia)¹⁴, a odrednice poput *Dalmata, Croato (de Croatia)* zabilježene su rjeđe.¹⁵ Prezime na useljenika, koja se redovitije bilježe tek od XVII. stoljeća, najučestalije se mogu pratiti za useljenike nastanjene na Chioggi.¹⁶ Na otocima Murano i Giudecca prezimena su zabilježena rjeđe, a vrijedno je napomenuti da se među malobrojnim primjerima (Giudecca) izrijeком spominju odvjetei ugledne humske velikaške obitelji Kosača i zadarskih patricija Detrico.¹⁷

⁸ Primjerice: Bonus Sclavus de confinio S. Stefani de Murano (ASV, NT, b. 918., br. 82., 4. V. 1328.); Antonia de Motono uxor Domenico de Ragusia de confinio S. Stefani de Muriano (NT, b. 467., bez br., 13. IX. 1411.); Anzolo de Istria habitante nella contrada S. Stefano de Muran (NT, b.412., br. 23., 1. VII. 1537.).

⁹ Nicolaus Sclavo de confinio S. Maria de Murano (ASV, NT, b. 988., br. 66., 20. IV. 1394.); Michiel d'Arbe de S. Michiele de Murano (NT, b. 736., br. 136., 12. XII. 1564.); Hysabetha relicta condam Nicolò d'Antivari della contrada S. Donato de Muran (NT, b. 387., br. 401., 27. XI. 1575.).

¹⁰ Vicenza Schiavona obitava *sopra il canal della Vena* (ASV, NT, b. 1295., reg. III, br. 181., 24. I. 1683.), a Antonio Schiavon u blizini *canal Lombardo* (NT, b. 1377., reg. II, br. 51., 20. VIII. 1699.).

¹¹ Andrija Schiavon stanuje *nella contrada delle reverende monache di S. Francesco* (ASV, NT, b. 1458., reg. II, br. 74., 1. VIII. 1731.); Iseppo Schiavon *nella contrada S. Cattarina* (NT, b. 1324., br. 33., 12. XI. 1768.), a Vicenza udovica Tome Schiavona *nella contrada del condam Nicolò Manfredi* (NT, b. 1377., reg. I, br. 23., 4. VIII. 1695.).

¹² ASV, NT, b. 1302., reg. II, br. 156., 24. VI. 1742.

¹³ ASV, NT, b. 1288., br. 18., 21. X. 1712.

¹⁴ Ti oblici osobito su često zabilježeni u primjeru hrvatskih iseljenika na Muranu u XIV. stoljeću. Npr.: Bonus Sclavus (ASV, NT, b. 918., br. 82., 4. V. 1328.); Francesco Schiavo (NT, b. 918., br. 105., 10. X. 1332.); Bertho Sclavolino (NT, b. 1255., br. 169., 30. VIII. 1382.); Luca Selavo (NT, b. 988., br. 52., 26. XI. 1395.). Pridjevak Schiavone učestaliji je na otoku Chioggia, gdje se i do danas očuvalo prezime Schiavon. Usporedi npr.: Madalena Schiavon condam Zorzi (NT, b. 1450., reg. II, br. 128., 24. XI. 1602.); Antonio Schiavon condam Pietro (NT, b. 1448., reg. I, br. 42., 28. XI. 1755.); Anzola Schiavona (NT, b. 1302., reg. II, br. 156., 24. VI. 1742.).

¹⁵ Rado Dalmata (ASV, NT, b. 1339., br. 1., 7. III. 1486.); Zorzi Dalmatin (NT, b. 1353., reg. II, br. 91., 16. IV. 1532.); Iohannes de Croatia condam Pauli (NT, b. 467., bez br., 21. VIII. 1411.).

¹⁶ Primjerice: Kovačić (Novigrad), Marković, Pančić i Rožić (Zadar); Durotić (Senj), Franetović (Hvar), Barbić (Luštica), Zagaržanić i Bolica (Kotor); talijanizirana Mizozzi (Pula) i Cavazza (Poreč). Usporedi: ČORALIĆ 1995., str. 72.

¹⁷ Isabella Cossazza condam Alfonso (ASV, NT, b. 317., br. 17., 31. XI. 1652.); Zuana condam Pierin Detrico (NT, b. 361., br. 403., 28. IX. 1562.). Usporedi: ČORALIĆ 1997A, str. 61.

*Kontinuitet dugoga trajanja:**vremenski okvir iseljavanja i prisutnosti Hrvata na otocima mletačke lagune*

Istraživanje učestalosti iseljavanja Hrvata na otoke diljem mletačke lagune moguće je na osnovi brojidbene raščlambe najčešće uporabljenog vrela - bilježničkih oporuka. Razmatranje oporuka prema godinama njihova nastanka pokazuje da se hrvatska prisutnost na otocima Giudecca, Murano i Chioggia prema svojim temeljnim sastavnicama može držati sukladnom tijeku useljavanja u Mletke i na područje terraferme. Ipak, vrijedno je napomenuti da se učestalija nazočnost Hrvata na nekim otocima (poglavito na Muranu) bilježi vrlo rano, to jest već i tijekom XIV. stoljeća. Učestalost useljavanja (promatrana za sva tri otoka skupno) do 1400. godine pokazuje zadržavanje približno istovjetne razine, a od početka XV. stoljeća - što je potpuno sukladno općim pokazateljima hrvatskih prekojadranskih migracija - iskazuje stalan porast. Dakle, od 1450. godine raste broj Hrvata na svim mletačkim otocima, porast se nastavlja kroz cijelo XV. stoljeće i u prvoj polovici XVI. stoljeća, a najvišu razinu postiže od 1551. do 1575. godine. U idućem razdoblju nastupa nagli pad (posebice u razdoblju od 1626. do 1650. godine), ali relativno visoka razina učestalosti spominjanja Hrvata na otocima Lagune zadržava se tijekom cijelog XVII. i XVIII. stoljeća (vidi: *Prilog 2*).

Ako razmotrimo učestalost useljavanja Hrvata na svaki od mletačkih otoka zasebno, dobivamo također zanimljive podatke, koji se - u zbroju koji je prethodno opisan - održavaju na ukupnu razinu hrvatskih useljavanja diljem Lagune. Na otoku Giudecci (vidi: *Prilog 3*) našijenci su zabilježeni relativno kasno (početna spominjanja tek od druge polovice XV. stoljeća). U idućim razdobljima njihov broj raste (prema kraju XV. i početkom XVI. stoljeća), a vrhunac postiže od 1551. do 1575. godine. U XVII. i XVIII. stoljeću broj Hrvata na otoku Giudecca naglo opada i uglavnom se svodi na pojedinačna spominjanja.

Na Muranu je nazočnost Hrvata zabilježena već u prvim desetljećima XIV. stoljeća i upravo u tom stoljeću (što nije slučaj s trendom hrvatskog useljavanja na druge otoke) postiže svoju najveću brojnost. Visoka razina useljavanja zapaža se i u početnim desetljećima XV. stoljeća, a u drugoj polovici istoga stoljeća jako opada. U XVI. stoljeću nešto je veći broj Hrvata na otoku stakla zabilježen početkom, sredinom i u drugoj polovici stoljeća, a u kasnijem razdoblju - sudеći prema broju sačuvanih oporuka - spomen hrvatske iseljeničke zajednice gotovo je nestao (vidi: *Prilog 4*).

Razmatranje učestalosti spomena naših iseljenika na otoku Chioggia moguće je - zahvaljujući brojnosti vrela - u kontinuitetu od XV. do XVIII. stoljeća. Učestalost spominjanja hrvatskih doseljenika na tom otoku uočljivo se podudara s nazočnošću Hrvata u Mlecima. Do 1420-ih godina Hrvati se na tom otoku spominju tek pojedinačno. Od oko 1425. godine, a posebice od sredine XV. stoljeća, broj Hrvata u Chioggi raste. Porast se nastavlja i prema početku XVI. stoljeća te u razdoblju 1526.-1575. godine dostiže najvišu razinu. Koncem istoga stoljeća opada useljavanje, ali se - osim u pojedinim manjim vremenskim odsječcima - razina učestalosti bilježenja Hrvata na otoku Chioggia zadržava na približno istoj razini i tijekom cijelog XVII. i XVIII. stoljeća (vidi: *Prilog 5*).

Motrenje hrvatskih useljavanja na otoke Lagune na osnovi podataka o godinama nastanka njihovih oporuka samo je jedan oblik u sklopu pokušaja što točnijeg utvrđivanja tijeka i učestalosti useljavanja prema pojedinim vremenskim odsječcima. Drugi postupak, nastao podrobnijom raščlambom konkretnih podataka iz sadržaja svake pojedine oporuke, omogućuje točnije određivanje vremena useljavanja. Naime, prema sadržaju oporuka zorno je vidljivo da većina oporučitelja svoju posljednju volju piše u zrelijoj odnosno starijoj životnoj dobi, to jest nakon više desetljeća provedenih izvan domovine. Na osnovi tih podataka vrijeme useljavanja

možemo - u odnosu na prvi statistički pokazatelj - pomaknuti za oko 20 do 30 godina unatrag. Prema tako dobivenim pokazateljima, učestalija hrvatska prisutnost na otoku Giudecca započinje već u prvoj polovici i sredinom XV. stoljeća, nastavlja se u drugoj polovici istoga stoljeća, a najvišu razinu postiže 1520-ih i 1530-ih godina. U kasnijim razdobljima (od XVII. stoljeća), broj Hrvata na Giudecci izrazito opada, što potpuno odgovara ukupnim pokazateljima hrvatskih migracija u pravcu Mletaka. Na Muranu, prema ovako načinjenoj raščlambi, spomen Hrvata izrazitiji je već od sredine XIV. stoljeća te se tijekom istoga stoljeća i u prvoj polovici XV. stoljeća odvija i pretežit dio hrvatskih useljavanja na taj otok. Naposljetku, prema istom postupku, pojačani priljev hrvatskih iseljenika na otoku Chioggia zapažen je već od konca prve polovice XV. stoljeća, kontinuirano raste u idućim desetljećima, a tijekom prve polovice (prema sredini) XVI. stoljeća postiže najjači intenzitet.

Svi ovi podrobno raščlanjeni podaci zorno nam pokazuju da su hrvatske migracije na mletačke otoke sastavni dio sveukupnih migracijskih gibanja s istočne na zapadnu obalu Jadrana u dugom kontinuiranom razdoblju od XIV./XV. stoljeća do konca XVIII. stoljeća. Specifičnosti koje ipak zapažamo (rana nazočnost Hrvata na Muranu, a relativno brojčano snažna prisutnost na otoku Chioggia u XVIII. stoljeću) logično su objašnjive činjenice uzrokovane zasebnostima u smještaju i gospodarskom razvoju svakog od navedenih otoka.

Podrijetlo hrvatskih useljenika

Oporučni spisi temeljni su izvor i za razmatranje užeg zavičajnog podrijetla Hrvata nastanjenih na otocima Lagune. Raščlanjujući skupno oporuke za sve otoke (vidi: *Prilog 6*), primjećujemo da je pretežit broj useljenika (41,02 %) označen općenitom odrednicom *Schiavone (de Schiavonia)*, kojom su se u onovremenim mletačkim izvorima poglavito označavali žitelji podrijetlom sa šireg područja istočnojadranskog zaleđa. Prema konkretnim, podatkom iz izvora utvrđenim onovremenim hrvatskim zemljama, brojem useljenika na Lagunu prednjači Dalmacija (32,82 %), unutar koje se brojem konkretnih primjera izdvajaju useljenici iz glavnog grada Zadra (Zadrani su ukupno 46,87 % dalmatinskih iseljenika). Osim dalmatinske metropole Zadra, učestalije se kao mjesta podrijetla naših iseljenika spominju još i Hvar, Split i Šibenik, a neki su drugi gradovi zabilježeni tek u nekoliko pojedinačnih primjera (Rab, Trogir, Korčula i dr.). S područja Boke kotorske (tada u sastavu mletačke pokrajine Albania Veneta) na otoke Lagune iseljava ukupno 16,92 % iseljenika, a brojem primjera prednjače Kotorani i Barani, kojih je zajedno čak 66,66 % svih iseljenih Bokelja.¹⁸ Iseljenici nedovoljno poznatog podrijetla (Schiavoni), Dalmatinci i Bokelji čine u ukupnom zbroju hrvatskih iseljenika na otocima Laguna brojčano najveći dio (čak 90,76 %). Druga onovremena hrvatska područja zastupljena su vrlo rijetko što je u potpunosti sukladno općim pokazateljima zavičajnog podrijetla onodobnih hrvatskih prekojadranskih iseljenika. Tako je iz tadašnjeg Hrvatskog Kraljevstva zabilježeno tek 4,10 % iseljenika (prednjače gradovi Zagreb i Senj), s područja Dubrovačke Republike 3,07 % (isključivo iz grada Dubrovnika), iz Istre 1,53 % (uglavnom označenih općom odrednicom *Istriano*) te iz Bosne neznatnih 0,51 % iseljenika.

Nešto drukčije podatke dobivamo uvidom u strukturu zavičajnog podrijetla Hrvata nastanjenih na svakom od tri promatrana otoka u Laguni. Na Giudecci (vidi: *Prilog 7*), otoku koji je zbog svoje zemljopisne smještenosti svakodnevnom komunikacijom vezan za Mletke, u postotnom omjeru najviše je Hrvata iz Boke (čak 51, 72 %).¹⁹ Slijede useljenici iz raznih gradova Dalmacije

¹⁸ Kao pobliza mjesta podrijetla iseljenika iz Boke izdvajaju se još i gradovi Risan, Herceg-Novi i Budva te područja Paštrovića i poluotoka Lušticae.

¹⁹ Prednjače Bokelji iz Kotora i Bara, kojih u ukupnom zbroju bokeljskih useljenika na otok Giudecca ima čak 80 %.

(27,58 %), a unutar te skupine učestalošću bilježenja posebno se ne izdvaja niti jedno gradsko središte (izrijekom se spominju useljenici iz Zadra, Šibenika, Trogira, Splita, Hvara, Korčule i s otoka Cresa). Pridjevkom Schiavone označeno je 10,34 % našijenaca na Giudecci, a jednakim postotnim omjerom (s po 3,44 %) zastupljeni su iseljenici s područja Hrvatskoga Kraljevstva (Zagreb), iz Istre (Buzet) i Bosne.

Približno slične postotne omjere bilježimo i u strukturi podrijetla Hrvata nastanjenih na otoku Muranu (vidi: *Prilog 8*), ali uz napomenu da najveći broj otpada na useljenike poblize nepoznatog podrijetla (Schiavoni, 41,37 %). Bokelji (iz gradova Kotora, Herceg-Novog, Risna i Bara) zastupljeni su sa 24,13 %, a slijede ih Dalmatinci sa 13,79 % (izrijekom se spominju iseljenici iz Zadra, Splita i s otoka Raba). Sa područja Hrvatskoga Kraljevstva prisutni su Senjani i Zagrepčani (ukupno 10,34 %), a ostali hrvatski krajevi zastupljeni su tek u pojedinačnim primjerima (Istrani sa 6,89 %, a Dubrovčani sa 3,44 % od ukupnoga broja useljenika na Muranu).

Schiavoni su najčešće zabilježeni hrvatski useljenici i na gradu na lagunama udaljenom otoku Chioggia (45,39 %). Za razliku otoka Giudecca i Murano, gdje su u omjeru podrijetla useljenika prednjačili Bokelji, na otoku Chioggi je zabilježeno znatno veći broj useljenika podrijetlom iz dalmatinskih gradova (36,17 %). Prednjače Zadrani (čak 52,94 % u ukupnom zbroju dalmatinskih useljenika na Chioggi), a brojem primjera izdvajaju se još i Šibenčani, Splićani i Hvarani. Iz bokeljskih gradova Kotora, Bara, Budve, Herceg-Novog, s poluotoka Luštica i iz Paštrovića dolazi ukupno 9,92 % hrvatskih iseljenika na otok Chioggia, a ostale su hrvatske zemlje i gradovi zastupljeni s postotno znatno manjim udjelom (vidi: *Prilog 9*).²⁰

Skupno promatrajući podatke o zavičajnoj strukturi hrvatskih useljenika na otocima mletačke lagune, možemo primjetiti da je u sveukupnom omjeru i raščlambi za svaki otok pojedinačno uočljiva izrazito velika brojčana zastupljenost useljenika *de patribus Schiavonie*. Ostali podaci iskazuju očekivano velike udjele Dalmatinaca i Bokelja, poglavito onih koji dolaze iz najvećih gradskih središta tih mletačkih pokrajina (Zadra, Splita, Šibenika za Dalmaciju te Kotora i Bara za Boku). S područja koja se nisu nalazila pod mletačkom upravom (Hrvatsko Kraljevstvo, Dubrovnik, Bosna), mali broj useljenika - redovito iz većih gradskih središta (Senj, Zagreb, Dubrovnik) - sukladan je općim pokazateljima onovremenih hrvatskih prekojadranskih iseljavanja od srednjeg vijeka do konca kasnog novog vijeka.

Zanimanja i gospodarske mogućnosti

Zbirna raščlamba oporučnih spisa pokazuje da su se Hrvati nastanjeni na otocima mletačke lagune poglavito bavili onim zanimanjima i djelatnostima koja su vjekovima bila razvijena i specifična za pojedina otočna naselja (vidi: *Prilog 10*). Najveći broj iseljenika zabilježen je u raznim obrtničkim djelatnostima (27,65 %), među kojima prednjače graditelji brodova (kalafati) i drvodjelci (marangoni), ponajviše zaposleni u manjim škverovima za izradbu brodova na otoku Chioggia. Od ostalih zanimanja, u otočnim obrtima bilježe se Hrvati zaposleni kao bačvari, zidari, klobučari i tkalci. Druga po brojnosti skupina zanimanja u kojoj su zabilježeni Hrvati nastanjeni na otocima Lagune jest vojna služba (23,40 %). Uzrok tome jest postojanje utvrde na otoku Chioggia, u kojoj, posebice u XVIII. stoljeću, djeluju i posade iz hrvatskih krajeva. U pomorskim zanimanjima zabilježeno je 19,14 % Hrvata, pri čemu se - uz djelatnike u škverovima, kapetane i parune brodova - učestalošću spominjanja izdvajaju brodari prijevoznici (barkarioli) koji su na manjim plovilima obavljali prijevozničku službu uzduž otoka Lagune. Znatna je postotak Hrvata obnašatelja nekih od duhovnih službi u crkvama i samostanima uzduž mletačkih otoka (14,89 %), a u službama državnog obilježja (upravitelj ubožišta) ima ih samo 2,12

²⁰ Iz Dubrovnika potječe 4,96 %, a iz gradova Hrvatskoga Kraljevstva 3,54 % Hrvata nastanjenih na otoku Chioggia.

% Napoljetku, činjenica da je na otoku Muranu obitavao i velik broj hrvatskih staklarskih majstora, razlog je da je skupina umjetničkih zanimanja zastupljena ukupno s 12,76 %.

Ovisno o sačuvanosti gradiva, podrobnija raščlamba oporučnih spisa za svaki pojedini otok otkriva nam nešto drukčiju razdiobu i omjer zanimanja iseljenih Hrvata. Tako raščlamba oporuka sa otoka Giudecca otkriva da su se našijenci ondje najčešće bavili pomorskim zanimanjima, a izrazitu prevagu u spominjanju imaju mali brodari - barkarioli.²¹ U obrtničkim službama Hrvati se podjednakim omjerom spominju u različitim djelatnostima (graditelji brodova, tkalci, klobučari i dr.)²², a kao duhovne osobe spominju se redovnice u tamošnjim samostanima.²³

Podaci o zanimanjima Hrvata na Muranu nisu redovito bilježeni. Ipak, na osnovi sačuvanih podataka razvidno je da brojčanim udjelom prednjače naši iseljenici zaposleni u staklarskim proizvodnim pogonima (kao staklari ili kao ukrašavatelji gotovih proizvoda).²⁴ Od drugih zanimanja na Muranu Hrvati se spominju kao obnašatelji crkvenih službi (svećenici, redovnice)²⁵, upravitelji hospitala te kao barkarioli.²⁶

Hrvatski useljenici na otoku Chioggia najčešće su se bavili tradicionalnim zanimanjima s naše obale, koja su oduvijek bila tražena na cijelom području mletačke lagune. Najčešće je to vještina gradnje brodova, u kojoj su ponajviše bili zaposleni doseljenici iz Dalmacije²⁷. Uz njih se spominju i drvodjelski i zidarski obrtnici²⁸, također zaposleni u nekom od brojnih chioggianskih škverova²⁹. Hrvati se navode i kao kapetani i paruni brodova, katkada privremeno nastanjeni na otoku Chioggia, te kao barkarioli uzduž chioggianskih kanala i Lagune³⁰. U chioggianskom predjelu Castello bile su smještene postrojbe mletačke vojske, među kojima se brojnošću isticala postrojba *oltramarina* odnosno vojnika podrijetlom s istočnojadranske obale. Osim običnih vojnika postojao je i hrvatski časnički kadar - kapetani oltramarinskih

²¹ Primjerice: Gregorio de Lesina barcarolo della contrada de S. Eufemia della Zudecca (ASV, NT, b. 659., br. 666., 18. VIII. 1554.; Andrea d'Antivari barcarol habitante all Zudecca (NT, b. 418., br. 452., 5. XI. 1571.; Nicolò d'Antivari barcarolo habitante alla Zudecca (NT, b. 393., br. 370., 21. VII. 1582.).

²² ASV, NT, b. 543., br. 415., 8. VI. 1516.; NT, b. 478., br. 455., 5. II. 1571.; NT, b. 659., br. 666., 18. VIII. 1554.

²³ ASV, NT, b. 1208., br. 448., 6. V. 1541.

²⁴ Bartholomeus pictor de Iadra (ASV, NT, b. 918., br. 70., 13. X. 1325.); Georgius Ballarinus vitrarius Muriani (NT, b. 1191., br. 277., 11. IX. 1506.); Aloisius Dragano de Muriano (NT, b. 929., br. 6., 29. XI. 1525.).

²⁵ Angelica Risano monialis S. Clare de Murano (ASV, NT, b. 360., br. 58., 27. V. 1496.); Julia condam Nicolò de Castel Nuovo monaca a S. Chiara (NT, b. 392., br. 25., 6. II. 1560.); Prete Zorzi de Antivari de la giesia de S. Stephano de Muran (NT, b. 190., br. 318., 4. III. 1538.).

²⁶ Bartolomeus Allegro dictus Schiavo condam Georgii prior hospitali S. Iohannis Baptiste de Muriano (ASV, NT, b. 467., bez br., str. 11'-12', 29. XI. 1411.); Anzolo condam Iacomo de Istria barcarol al tragheto de Muran (NT, b. 412., br. 23., 1. VII. 1537.).

²⁷ U popisu zaposlenih u chioggianskim škverovima iz 1688. spominju se Bortolo Schiavon, suvlasnik brodogradilišta u kanalu Lombardo; Antonio Schiavon u škveru Nordio; Innocente i Piero Schiavon u kanalu Lombardo. Kao protomajstori u Chioggii 1629. spominju se Pietro, Zuane i Simon da Zara i Bortolo Schiavon. Usp: D. Memo, *Calafati, squeri e barche di Chioggia*, sv. I. (*La storia*), Chioggia 1985., str. 121. U oporukama Hrvata u Chioggii bilježimo kalafate Nikolu iz Šibenika (ASV, NT, b. 1340., reg. III., br. 186., 29. III. 1464.); Petra iz Trogira (NT, b. 1348., reg. I., br. 24., 21. VIII. 1508.); Zadrane Ivana (NT, b. 1352., 133., 17. X. 1619.) i Martina (NT, b. 1317., reg. IV., br. 218., 12. VII. 1560.); Nikolu iz Šibenika (NT, b. 1340., reg. III., br. 173., 21. VIII. 1463.) i Andriju pok. Antuna Schiavona (NT, b. 1458., reg. II., br. 74., 1. VIII. 1731.).

²⁸ Godine 1468. spominje se drvodjelac Petar pok. Alegreta iz Splita (ASV, NT, b. 1288., reg. II., br. 14., 18. VII. 1468.), a 1444. zidar Benedikt pok. Pavla iz Senja (NT, b. 1437., reg. I., br. 46., 31. VIII. 1444.).

²⁹ Chioggianski škverovi održali su se sve do naših dana. U XIX. stoljeću jedna od najpoznatijih obitelji brodograditelja i vlasnika škvera bila je dalmatinska obitelj Stipitić. Usp. D. Memo, nav. dj., str. 102.

³⁰ Padon Iseppo Schiavon condam Domenico (ASV, NT, b. 1324., br. 33., 12. XI. 1768.); Capitano Francesco Banich (NT, b. 1368., br. 3., 18. XI. 1785.); Paolo Schiavon condam Luca barcarol al tragheto de Rigo (NT, b. 1450., reg. II., br. 154., 12. VIII. 1604.).

postrojbi u mletačkoj službi³¹. Naposljetku, na otoku Chioggia se navodi i nekoliko duhovnih osoba s hrvatskih područja. Jedan je obnašao visoku crkvenu dužnost chioggijskog kanonika³², a u ostalim se slučajevima spominju pripadnice laičkog reda Sv. Franje ili Sv. Dominika (picokare), najčešće udovice koje su redu pristupile u poznijoj životnoj dobi³³.

Većina Hrvata nastanjenih na otoku Chioggia ubrajala se u srednji i niži društveni sloj (pučani), kojima se egzistencija zasnivala na obavljanju različitih obrtničkih i pomorskih zanimanja. Iz prosjeka se izdvaja tek manjina, prije svega uvijek traženi i cijenjeni graditelji brodova, privremeno nastanjeni kapetani i vlasnici brodova te časnici u vojnoj službi. Oporuke hrvatskih iseljenika, prije svega popis njihove imovine te količina i vrijednost legata koji raspodjeljuju, svjedoče o njihovu imovnom statusu, gospodarskim mogućnostima i poslovnim aktivnostima ostvarenim u novoj sredini, ali i o vezama s poslovnim sudrugovima iz zavičaja. Od pokretne imovine, najčešće se nabraja namještaj, odjeća, obuća i nakit³⁴. Pritom su posebno iscrpni u nabranjanju i opisu imovine hrvatski vojnici i časnici na otoku Chioggia, što je zanimljivo svjedočanstvo o onodobnoj vojničkoj opremi i oružju, koja se nerijetko navodi slavenskim nazivom³⁵. Manji broj iseljenika spominje nekretnine na Chioggi i u rodnom kraju. Najčešće su to kuće i stanovi namijenjeni nekom od najbližih članova obitelji, a u brodograditelja vlastiti škverovi i pogoni za gradnju brodova³⁶. Nekolicina doseljenika, mahom pripadnika prve generacije iseljenika, posjeduje i nekretnine u kraju iz kojega su iselili. Tako je spomenuta Katarina Zagarzanić vlasnica dvije kuće u Zadru, koje prepušta kćerima iz prvog braka, a vojnik Rafael Barbić posjednik je zemljišta i kuća u rodnoj mu Luštici³⁷. Novčanim i kreditnim poslovanjem bavio se manji, mahom imućniji dio iseljenika. U oporuci Petra Zagarzanića postoje potvrde o njegovu trgovačkom i novčarskom poslovanju s različitim osobama iz Chioggie i Mletaka. Prihode stečene ulaganjem u trgovinu (oko 300 cekina) uglavnom ostavlja za podmirivanje legata crkvenim ustanovama na otoku Chioggia i u domovini³⁸. Znatnu svotu (više od 500 dukata),

³¹ Pietro Zagarzanić nativo delle Bocche di Cattaro già molti messi et di presente capitano della compagnia di fanti oltramaroni sopra la fortezza del castel di Chiozza (ASV, NT, b. 1394., reg. V., br. 210., 24. III. 1713.); Marco Alessich capitano di questo presidio (NT, b. 1324., br. 28., 9. IV. 1768.). Kao obični vojnici na otoku Chioggia u sastavu postrojbe hrvatskog kapetana Ivana Arnerića spominju se Ivan Kovačić iz Novigrada, Matija Duge pok. Matije iz Šibenika i Nikola Đurotić iz Senja (NT, b. 1367., reg. I., br. 35., 11. VIII. 1739.) te Božo Žeravica, Rafael Barbić i Matija Tarabuković u postrojbi mletačkog kapetana - Bokelja Andrije Medina (NT, b. 1429., reg. I., br. 13., 10. II. 1749.).

³² Giacomo Zaratini condam Marci canonicus Clugiensis (ASV, NT, b. 1437., reg. II., br. 144., 1. IX. 1464.).

³³ Suor Maria Istriana pizzocara di S. Francesco (ASV, NT, b. 1384., reg. IV., br. 256., 12. VII. 1527.); Chiara de Umago pizzocara a S. Francesco (NT, b. 1408., reg. I., br. 50., 10. IV. 1550.); Soror Lucia tertii ordinis S. Domenici relicta ser Iohannis Viti Zaratino (NT, b. 1350., bez br., 9. I. 1514.).

³⁴ Inventar dobara Helene, supruge Benedikta iz Senja: una pelizza media vita, una vestura de panno nigro media vita, unum fustagnum album, una traversa nuova, due traverse medie vite, duas camisas novas (ASV, NT, b. 1384., reg. III., br. 186., 28. VII. 1523.). Osobito je opsežan inventar dobara paruna broda Iseppa Schiavona u kojem se iscrpno navodi njegova imovina u odjeći i pokućstvu te zbirka od oko 100 slika (ASV, NT, b. 1324., br. 33., 12. XI. 1768.).

³⁵ Petar Zagarzanić navodi svoje puške, pištolje, sablje i dijelove vojničke odore, a i manji dio pokretnih dobara koja se nalaze u Zadru. Opsežan inventar donosi i oporuka Rafaela Barbića u kojoj se navode pojedini dijelovi vojničke opreme, često označeni hrvatskim imenima (*cabanizza*, *schivavina*, *giacerna*, itd.).

³⁶ Franjo Istranin spominje svoju kuću na otoku Chioggia i ostavlja je svojim unukama (ASV, NT, b. 1351., reg. I., br. 50., 18. VIII. 1570.); nećaku Pasqualinu namjenjuje kuću u predjelu Presvetoga Trojstva Lucija Galimberto, udovica Ivana Vitova iz Zadra (NT, b. 1343., reg. III., br. 167., 18. II. 1517.); veliku kuću na gradskom trgu posjeduje Magdalena pok. Marka iz Zadra i ostavlja je bratovštini bičevalaca Sv. Križa (NT, b. 1350., br. 47., 9. VI. 1508.); Dubrovčanin Antonio Camupho imućan je vlasnik škvera i kuće uzduž chioggijskog kanala Vendramin (NT, b. 1352., reg. III., bez br., 11. XII. 1528.); Perina udovica Grgura Radnića iz Šibenika posjeduje uz kanal Vena kuću i malen vrt te ga ostavlja nećakinji Paoli (NT, b. 1350., br. 73., 12. I. 1525.); kuću u četvrti Nordio ostavlja Damjanu iz Kotora supruga Katarina (NT, b. 1343., reg. IV., br. 253., 4. II. 1526.).

³⁷ ASV, NT, b. 1288., br. 18., 21. X. 1712.; b. 1429., reg. I., br. 13., 10. II. 1749.

vjerojatno stečenu trgovačko-kreditnim poslovanjem s Mlecima, posjeduje hvarski poduzetnik Juraj Fabris, privremeno nastanjen na Chioggi³⁹. U popisu imovine paruna Iseppa Schiavona sadržano je i nekoliko računskih knjižica (*libretti di affitanza*) u kojima je naveden popis osoba s kojima je parun ugovarao najam svoga ili drugih brodova za trgovačka putovanja diljem Sredozemlja. Ugovore je uglavnom sklapao s drugim padronima brodova, mahom chioggian-skim poduzetnicima iz obitelji Sambo, Perini i Pagano. Osim knjižica o najmu brodova, Iseppo Schiavon posjeduje i uredno vodene spise o podjeli imovine unutar obitelji, vlasničkom pravu na očinsku kuću i posjede te kopije oporuka predaka⁴⁰. Manja novčana potraživanja i oblike kreditnog poslovanja bilježimo i u srednje imućnom sloju hrvatskih iseljenika na otoku Chioggia. Tako Ivan Radov iz Dubrovnika potražuje skromne svote od četiri dukata od majstora Leonarda Scalamanzo iz Mletaka te 16 libara od Nikole iz Herceg-Novog, također mletačkog žitelja i službenika tamošnjega državnog ureda. Zagrepčanin Stjepan pok. Tome zvan Gallus potražuje od izvršitelja svoje oporuke, Chioggianina Nikole Pagana 20 dukata, a majstor Pasqualin iz albanskog grada Skadra, također izvršitelj njegove posljednje volje, dužan mu je 11 dukata, od kojih će se, kada ih dužnici vrate, održati mise zadušnice. Na kraju oporuke Rade pok. Božidara Sclavona posebna je bilješka s listom njegovih dugova i potraživanja od osoba s kojima je obavljao određene obrtničke poslove: škrinjar Antonio Padoanus dužan mu je 10 libara, Daniel Privato, stanovnik Pirana 5 libara te Ivan Blancho s otoka Chioggia 4 libre i 7 malih solida⁴¹. Brojna kreditna i novčana poslovanja, kao i trgovački pothvati, osvarivali su se zajedničkim ulaganjem s poduzetnicima istovjetnog domovinskog podrijetla. Tako je Petar Zagarzanić imao kredit od 116 dukata kod nekog trgovca u Zadru, a vojnik Ivan Kovačić iz Novigrada poslovao je sa svojim kapetanom Ivanom Arnerićem. Treći vojnik, Bokelj Rafael Barbić, navodi listu osoba s kojima je poslovao i ostao dužan manje iznose: Marku Uzza 84 lire, Zuanu Poppo 26,10 lira, Matiji Palombo 19,10 lira, Ivanu Tomiću 16,10 lira, Rafaelu Petrovom 10 lira te Stjepanu Tonkoviću 4 lire. Kao i Kovačić, i Barbić je manje poslove sklapao sa svojim ratnim sudrugovima podrijetlom s naše obale. S Jurjem Paštrovićem, također časnikom u mletačkoj službi na otoku Chioggia, imao je udio u nekim trgovačkim poslovima te je polovicu te dobiti namijenio zaručnici Francesci Coppi iz Verone⁴².

Slično Hrvatima na otoku Chioggia, i našijenci nastanjeni na otoku Giudecca uglavnom se mogu ubrojiti u prosječan srednjoimućni sloj useljenika. Ipak, nekoliko primjera koji odudaraju od prosječne društvene strukture iseljenih Hrvata, zaslužuju nešto više pozornosti. Od pojedinaca iz istaknutijih obitelji na otoku Giudecca se bilježi Isabella Kosaća (Cossazza) pok. Alfonsa, odvjetak ugledne humske velikaške obitelji, od koje se jedan ogranak nakon pada Hercegovine pod osmanlijsku vlast trajno iselio u Mletke i ondje zadržao plemićki status i pripadajuće povlastice. O visokom društvenom položaju mletačkih Kosaća svjedoči i činjenica da je Isabetta supruga Marca Antonia Balbia, člana jedne od najmoćnijih mletačkih plemićkih obitelji⁴³. Osim Isabelle Kosaća, plemićkim se podrijetlom izdvaja i Ivana pok. Petra iz ugledne zadarske obitelji Detrico. Njezin je boravak na otoku Giudecca bio privremen i vezan uz mjesto stanovanja prvoga supruga, podrijetlom iz Brescie (1562. god.). Stoga je već 1576. godine, ovaj

³⁸ ASV, NT, b. 1394., reg. V., br. 210., 24. III. 1713.

³⁹ ASV, NT, b. 1394., br. 7., 5. VIII. 1671.

⁴⁰ ASV, NT, b. 1324., br. 33., 12. XI. 1768.

⁴¹ ASV, NT, b. 1310., br. 55., 17. V. 1476.; b. 1288., reg. II., br. 15., 18. VII. 1468.; b. 1437., reg. II., br. 85., 22. X. 1453.

⁴² ASV, NT, b. 1429., reg. I., br. 13., 10. II. 1749.; b. 1367., reg. I., br. 35., 11. VIII. 1739.; b. 1394., reg. V., br. 210., 24. III. 1713.

⁴³ ASV, NT, b. 317., br. 17., 31. XI. 1652.

put kao supruga Francesca Peruttia iz grada Feltre, Ivana Detrico spomenuta kao stanovnica mletačke župe S. Lucia u predjelu Cannaregio⁴⁴. Obje iseljenice i plemkinje spominju prilikom nabiranja imovine i podjeljivanja legata veća novčana sredstva pohranjena izvan Mletaka. Tako Isabella Kosača glavninu novčanih sredstava ima u pohrani u Kopru i Padovi te ih nakon svoje smrti namjenjuje kćeri Heleni. Pravo na novčani iznos od 80 dukata i nepokretnu imovinu u obiteljskoj kući u Zadru iskazuje Ivana Detrico te ih dariva nećaku Nikoli i Medeji, kćeri njezine stanodavke Lucije sa Giudecce. Od drugih hrvatskih iseljenika na otoku Giudecca, veća novčana sredstva spominje Baranin Ivan Markov, koji ostavlja 140 dukata za otkup kuće u župi S. Eufemia⁴⁵. Naposlijetku, vrela upućuju na opsežno brodersko-trgovačko poslovanje Antuna Rado čiji novčani kapital iznosi više od 1000 dukata⁴⁶.

Za razliku od Hrvata nastanjenih u Mlecima ili na susjednim otocima (Chioggia, Giudecca), Hrvate na Muranu odlikuju znatnije gospodarske mogućnosti i standard. Naime, žitelji na Muranu - poglavito oni koji su se bavili staklarskom djelatnošću i s vremenom stekli status punopravnih građana - imali su mnogo povoljnije uvjete za stjecanje znatnije gospodarske osnove i uglednijeg društvenog statusa. Stoga se pripadnici istaknutijih staklarskih obitelji dalmatinskoga podrijetla (primjerice obitelji Ballarin i Dragan, o kojima će se kasnije više govoriti) ubrajaju u imućne, poslovnim vezama razgranate te društvenim položajem u tamošnjem javnom životu vrlo ugledne muranske građanske obitelji. Znatnija gospodarska sredstva, a time i veći ugled u muranskoj zajednici, odlika su i nekih drugih hrvatskih naseljenika. Redovito su to pojedinci koji na viševersne načine sudjeluju u proizvodnji i ukrašavanju staklenih proizvoda. Drugi naseljenici, djelatnici u nestaklarskim zanimanjima, većim dijelom pripadaju srednjem i nižem društvenom sloju (pućanima), posjeduju skromna novčana sredstva i imaju ograničeni domet poslovnih veza. U navedenoj kategoriji hrvatske useljeničke skupine iznimka je Bartolomej Allegro zvan Sclavo, prior hospitala S. Giovanni Battista. U oporuci nabraja nekoliko svojih kuća i znatne novčane svote koje namjenjuje članovima obitelji i vjerskim ustanovama⁴⁷. Osim priora Bartolomeja, veće novčane svote (više od 200 dukata) spominju se i u ostavštini Elisabete, udovice barskog iseljenika Nikole⁴⁸.

Svakodnevni život: brza prilagodba i bliska povezanost sa sunarodnjacima

Svakodnevije hrvatskih iseljenika nastanjenih na mletačkim otocima nije se u temeljnim sastavnicama bitnije razlikovalo od ostalih tamošnjih žitelja. Hrvati su se na otoke, u grad ili na područje njegove kopnene okolice, useljavali pojedinačno ili dolazili zajedno sa svojim obiteljima zasnovanim još u domovini. Poznavanje jezika, pripadnost istoj državnoj zajednici te zajedničko ozračje sredozemnog kulturnog kruga, razlozi su zbog kojih su se Hrvati lako i bezbolno uklapali u život svoje nove domovine. Stoga, iako je homogenost hrvatskih iseljenika na mletačkom području neupitna, poglavito u razdoblju njihova najintenzivnijeg iseljavanja (XV.-XVI. st.), ipak se asimilacija (venetizacija) naše skupine iseljenika odvijala relativno brzo.

U novoj sredini, koju su Hrvati brzo prihvaćali kao svoju, brojni brakovi naših iseljenica/iseljenika sklapani su s domaćim žiteljstvom. Zbog brojnosti konkretnih primjera, svakodnevni život iseljenika, promatran poglavito kroz temeljne krugove komunikacije, najbolje možemo pratiti uvidom u primjere hrvatske zajednice na otoku Chioggia.⁴⁹ Ondje su najveći broj brako-

⁴⁴ ASV, NT, b. 361., br. 403., 28. IX. 1562.; b. 847., br. 443., 28. VIII. 1576.

⁴⁵ ASV, NT, b. 208., br. 103., 31. VI. 1550.; b. 265., br. 35., 27. V. 1557.

⁴⁶ ASV, NT, b. 1168., reg. II., 31. V. 1654.

⁴⁷ ASV, NT, b. 467., str. 11'-12', 29. XI. 1411.

⁴⁸ ASV, NT, NT, b. 387., br. 401., 27. XI. 1575.

⁴⁹ ČORALIĆ 1995., str. 73.-75.

va našijenci sklapali s tamošnjim stanovništvom, među kojim se spominju i odvjetci uglednih chioggijskih obitelji Baffo, Cilla, Dughiero, Friso, Galimberti, Gandulfo, Mainardo, Nordio, Penzo, Sambo, Tiozzo, Vescovi i Zennaro. Neki brakovi zasnovani su i s useljenicima iz drugih, mahom Chioggi nedalekih gradova (Padova, Salò, Mleci), a posebno su nam zanimljivi i vrijedni spomena brakovi sklopljeni unutar hrvatske iseljeničke zajednice⁵⁰. Dragocjeni su nam i podaci o podjeli oporučnih legata članovima obitelji u domovini. Primjerice, Anzola Schiavona, udovica Petra Nordio, spominje sina Matiju koji obitava u Rovinju te mu ostavlja dva dukata, a Juraj Fabris pok. Ivana s Hvara, privremeni stanovnik otoka Chioggia, ostavlja svu svoju imovinu na Hvaru bratu Nikoli i njegovu sinu Ivanu. Vojnik u mletačkoj službi Rafael Barbić iz bokeljske Luštice iscrpno spominje i opisuje svoje zemljišne posjede (vinogradi, oranice, maslinici) i kuće u rodnom kraju, stečene nasljeđivanjem pokojnog mu djeda Marka Lukina. Rečene posjede dariva rođacima Nikoli pok. Stjepana i Marku pok. Tripuna, obojici iz roda Tripković⁵¹. Konkretnim primjerima obiluju i oporuke bračnog para Zagarzanić. U oporuci Katarina Zagarzanić spominje djecu rođenu u prvom braku sa zadarskim časnikom Antonijom Sarptinom. Kćeri Margareti ostavlja manju kuću u Zadru, u kojoj ona upravo stanuje, dočim kćeri Franceskini, udanoj u Zadru za časnika Grgura Gamba, namjenjuje samo velik prsten. Trećoj kćeri, također zvanj Franceskina, koja je još neudana i živi s majkom na otoku Chioggia, ostavlja drugu kućicu u Zadru te dio nakita. Nećakinji Gentilli Gandolfino, također stanovnici Zadra, ostavlja šest prstenova ukrašenih dragim kamenjem, koji su nekada pripadali pokojnoj Katarininoj majci. Neke Katarinine legate spominje godinu dana kasnije u svojoj oporuci i njezin suprug Petar. Ističući da posljednju želju supruge treba svakako ispuniti, Petar još jednom spominje ostavštine Gentilli Gandolfino, a i legate upućene Katarininim kćerima iz prvog braka. Nakon podmirivanje ostalih legata, Petar ostatak novca namjenjuje pastorki Margareti, tada udanoj za kapetana Daba u Zadru, a kćeri Katarini, supruzi Petra Tarinovića, ostavlja dijamantni prsten. Zanimljivi su i legati koje Petar upućuje rođaku Vuinu Zagarzaniću, također časniku u mletačkoj vojsci, a i nećaku Ivanu. To je uglavnom vojnička oprema (mač, puška, pištolj) te odjeća (kabanice, ogrtači), također pripadajući dijelovi vojničkog habita, koja nosi tipična slavenska imena (*giacerna*, *schivina*)⁵².

U oporukama podatke o prijateljskim vezama i poznanstvima naših iseljenika na otoku Chioggia zatječemo u navodima koji se odnose na svjedoke pri sastavljanju i potpisivanju oporuke, u oporučnom dijelu u kojem se imenuju izvršitelji (*comissari*) posljednje oporučiteljeve volje te u legatima izrečenim obitelji, rodbini i prijateljima. Najveći broj svjedoka nazočnih sastavljanju oporuka naših iseljenika potječe s otoka Chioggia, a uglavnom su to stanovnici istog društvenog statusa, podudarajućeg mjesta obitavanja i zanimanja (prvenstveno obrtnici). Zanimljive primjere skupnog navođenja više naših iseljenika, okupljenih u svojstvu svjedoka, bilježimo u oporukama vojnika i časnika na Chioggi⁵³.

Iako su najčešći izvršitelji oporuka članovi doseljenikove obitelji ili najuže rodbine, katkada, napose kad oporučitelj posljednje dane života dočekuje bez najbližih, tu ulogu dobivaju opo-

⁵⁰ Primjerice, Lucija Rožić iz Zadra supruga je Jurja iz Nina; Zadranka Katarina Pančić udala se za bokeljskog časnika Petra Zagarzanića, a mletački časnik Marko Alešić suprug je trogirke plemkinje Adrijane Kažotić (ASV, NT, b. 1368., br. 1., 18. II. 1782.; b. 1353., reg. I, br. 58., 24. IV. 1530.; b. 1351., reg. I, br. 50., 18. VIII. 1570.).

⁵¹ ASV, NT, b. 1429, reg. I, br. 13, 10.2.1749; b. 1394, br. 7, 5.8.1671; b. 1302, reg. II, br. 156, 24.6.1742.

⁵² ASV, NT, b. 1288., br. 18., 21. X. 1712.; b. 1394., reg. V., br. 210., 24. III. 1713.

⁵³ Pri sastavljanju oporuke vojnika Ivana Kovačića iz Novigrada nazočni su njegovi ratni saborci iz postrojbe kapetana Ivana Arnerića: Matija Duge iz Šibenika i Nikola Đurotić iz Senja, a izradbi oporuke bokeljskog vojnika Rafaela Barbića nazoči "mnogo vojnika", od kojih se posebno spominju Božo Žeravica i Matija Tarabuković (ASV, NT, b. 1439., reg. I, br. 13., 10. II. 1749; b. 1367., reg. I, br. 35., 11. VIII. 1739.).

ručitelji bliski prijatelji, poslovni sudrugovi i doseljenici istog domovinskog podrijetla. Tako su izvršitelji oporuke Petra Zagarzanica istaknuti plemići i vojni dužnosnici u mletačkoj vojsci Giovanni Pietro Pasqualino i Marco Loredan te Petrov prijatelj - mletački časnik Pavao Croia, a vojnik Ivan Antonio Bubić izvršitelj je oporuke svog ratnog sudruga Marka Alešića⁵⁴. Sustanar i kolega u obavljanju drvodjelskih poslova u chioggianskim brodogradilištima - Splićanin Petar - osoba je najvećeg povjerenja Dubrovčanina Ivana pok. Rade; a ista je uloga u oporuci zagrebačkog doseljenika Stjepana pok. Tome povjerena Pasqualinu iz Skadra⁵⁵.

Za razliku od Hrvata na otoku Chioggia, na Muranu je zabilježen - prema postojećim arhivskim pokazateljima - samo jedan "hrvatsko-hrvatski" brak⁵⁶ te se prema toj sastavnici svakodnevnoga života našijenci na "otoku stakla" bitno razlikuju od hrvatskih useljenika nastanjenih diljem mletačkog kopnenog i otočnog područja. Većina hrvatskih iseljenika na Muranu sklapa brakove s tamošnjim (otočkim) žiteljima ili s Mlecanima, a samo u jednom primjeru zabilježen je brak s pripadnikom druge (strane) useljeničke skupine⁵⁷.

Na otoku Giudecca broj useljeničkih brakova veći je nego na Muranu, a primjetna je ujednačenost brojčanog omjera brakova među doseljenicima podrijetlom iz iste sredine (primjerice Kotor-Kotor), iz susjednih krajeva (Split-Hvar) te iz različitih dijelova Hrvatske (Šibenik-Zagreb)⁵⁸. U drugim primjerima brakova koje sklapaju tamošnji hrvatski useljenici zabilježeni su kao bračni sudrugovi starosjedoci iz Mletaka, sa otoka Giudecca te iz drugih talijanskih gradova (najčešće s područja Veneta). Obitelj i rodbina spomenuta u oporukama većine naših iseljenika pretežito se nalazi u Mlecima ili na Giudecci. Blizina grada na lagunama uvijek je omogućavala održavanje stalne veze među članovima obitelji razdvojenih mjestom stanovanja. Stoga je u oporukama hrvatskih žitelja u mletačkim predjelima često zabilježen spomen članova obitelji nastanjenih na Giudecci⁵⁹. Spisi Hrvata na Giudecci bilježe tek manji broj konkretnih primjera održavanja veza s domovinom. Uglavnom je to spomen i darivanje članova obitelji koji nisu napustili domovinu te su takvi podaci - iako malobrojni - vrijedno svjedočanstvo o vezama hrvatskih iseljenika na Giudecci s matičnim krajem⁶⁰. Kao i u primjeru hrvatskih iseljenika na otoku Chioggia, i u primjerima našijenaca nastanjenih na Mlecima nedalekom otoku Giudecca, bilježimo niz posvjedočenja održavanja bliskih prijateljskih veza sa sunarodnjacima koji se u oporukama spominju kao izvršitelji, svjedoci ili obdarenici dijelom oporučiteljeve imovine. To su osobe koje također trajno borave na Giudecci, podrijetlom su iz nedalekih hrvatskih regija ili gradova, istovjetnog su društvenog i imovinskog statusa, a najčešće se bave istim ili sličnim djelatnostima⁶¹. Uz navedene prijateljske veze i poznanstva - ostvarene isključivo na otoku

⁵⁴ ASV, NT, b. 1324., br. 28., 9. IV. 1768.; b. 1394., reg. V., br. 210., 24. III. 1713.

⁵⁵ ASV, NT, b. 1437., reg. II., br. 85., 22. X. 1453.; b. 1288., reg. II., br. 15., 18. VII. 1468.

⁵⁶ Antonia iz istarskoga grada Motovuna supruga je Dubrovčanina Dominika (ASV, NT, b. 467., bez br., 13. IX. 1411).

⁵⁷ Marcolina, keći Marka Dragana, udovica je Zuana Marije Caleni s Krete (ASV, NT, b. 158., br. 626., 29. V. 1575.). Usporedi: ČORALIĆ 1997., str. 33.-34.

⁵⁸ Primjerice, Stana Radova iz Kotora udana je za sugradanina Nikolu Kotoranina (ASV, NT, b. 1978., br. 115., 11. XI. 1515.); Splićanka Margareta supruga je Grgura s Hvara (NT, b. 659., br. 666., 18. VIII. 1554), a Šibenčanka Marcella udana je za Zagrepčanina Ivana (NT, b. 543., br. 415., 8. VI. 1516.).

⁵⁹ Ivan Filinić s Cresa, stanovnik mletačke župe S. Moisé, obdaruje unuku Katu koja živi na otoku Giudecca (ASV, NT, b. 788., br. 216., 16. XII. 1630); Zadranka Katarina Bališić spominje svoju šogoricu Luciju, suprugu krojača Ivana na Giudecci te je obdaruje pokretnom imovinom. Ista obdaruje i pastorke Vienu i Katarinu, također stanovnice otoka Giudecca (NT, b. 645., br. 164., 7. VIII. 1578.).

⁶⁰ Primjerice: Stay pok. Demetrija iz Kotora spominje braću Petra i Nikolu koji žive *in partibus Schiavonie* i dariva im pet dukata. Bratu Lazaru, stanovniku kotorskog zaleda, Stay daruje ostatak imovine (ASV, NT, b. 878., br. 123., 25.6.1493).

⁶¹ Bokelj Tripun izvršitelj je oporuke tkalca Pasqualina iz Trogira (ASV, NT, b. 478., br. 455., 5. II. 1571.), a Kotoraninu Stjepanu povjereno je ispunjenje posljednje volje njegova bivšeg sumještanina Staya (NT, b. 878., br. 123., 25. VI.

Giudecca - izvori bilježe slične oblike komunikacije Hrvata nastanjenih u Mlecima s našom iseljeničkom skupinom na otoku, ali i s drugim tamošnjim žiteljima.⁶²

Svi navedeni pokazatelji, promatrani skupno i za pojedinačne otoke, zorno pokazuju da su se hrvatski iseljenici relativno brzo nakon useljavanja potpuno prilagođavali novoj sredini te da je proces asimilacije postignut najdalje u trećoj ili četvrtoj useljeničkoj generaciji. Međutim, vrijedno je napomenuti, da u svim primjerima, osim možda na Muranu, bilježimo i izrazito učestalu povezanost hrvatskih iseljenika unutar vlastite nacionalne zajednice. Takvi podaci sukladni su s istovrsnim pokazateljima o hrvatskim useljenicima u Mlecima ili na terrafermi te nam posvjedočuju da našijence diljem otoka Lagune nužno moramo promatrati u ukupnom kontekstu prekojadranskih migracija u srednjem i ranom novom vijeku.

Duhovni život i povezanost s vjerskim ustanovama u Mlecima i na otocima Lagune

Povezanost s vjerskim ustanovama (crkve, samostani, bratovštine, hospitali) i duhovnim osobama (svećenici, redovnici, pripadnici laičkih redova) jedan su od najizrazitijih primjera višestruke prožetosti životnoga svakodnevlja između žitelja Mletaka i otoka Giudecca.⁶³ Usporedna raščlamba oporučnih legata Hrvata nastanjenih u Mlecima i na otoku Giudecca svjedoči da uska crta morskoga kanala koji odvaja mletačko kopno od otoka nikad nije bila zapreka svakodnevnoj vjerskoj komunikaciji žitelja obaju susjednih područja. Stoga primjeri oporučnih legata Hrvata nastanjenih na kopnu i otoku svjedoče o intenzivnoj i viševrsnoj povezanosti sa svim ondašnjim poznatijim crkvenim ustanovama, bez obzira jesu li one podignute unutar užega područja mletačkih predjela ili na nedalekom otočju (u konkretnim primjerima na otoku Giudecca). Prvi oporučni podatak koji svjedoči u prilog prethodnim tvrdnjama jest iskazivanje oporučiteljeve želje za mjestom pokopa. Hrvati na Giudecci odabiru za svoje posljednje počivalište podjednako crkvena groblja na otoku (crkve S. Eufemia i S. Giacomo Apostolo) i u Mlecima⁶⁴. U tom kontekstu zanimljiva je oporučna želja Baranke Menege, udovice trgovca Dominika, koja - iako žiteljka otoka Giudecca - određuje da se njezino tijelo pokopa u crkvi S. Zuane dei Furlani (S. Zuane del Tempio), dugogodišnjem sjedištu hrvatske bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*) u Mlecima.⁶⁵ Da je Menega uistinu bila povezana s hrvatskom bratimskom udrugom te vjerojatno pripadala i njezinom članstvu (kao *consorella*), svjedoči oporučna želja da u njezinom posljednjem ispraćaju sudjeluju bratimi i sestre iz udruge⁶⁶. Želju za sahranom u grobnici neke od brojnih vjerskih ustanova na otoku Giudecca

1493). Parun Andrija Škrivanić svjedok je pri ovjeri oporuke Antuna Radova (NT, b. 1168., reg. II, 31. V. 1654). Stana pok. Bartola iz Kotora dariva Polu iz Kotora 20 dukata, a njegovoj majci Mariji neke odjevne predmete (NT, b. 879., br. 307., 9. X. 1501).

⁶² Pisar Daniel Bassadona sa otoka Giudecca svjedok je u oporuci Eufemije, supruge Dubrovčanina Petra, stanovnice mletačke župe S. Trinità (ASV, NT, b. 71., br. 56., 28. VII. 1489). Splićanin Alegreto imao je manja novčana potraživanja od Luke sa Giudecce (NT, b. 215., br. 33., 8. XI. 1402). Paula, udovica mesara Vicka iz Zadra svoju imovinu dariva služavki Katarini sa Giudecce (NT, b. 252., br. 184., 29. XI. 1556.). Usporedi: ČORALIĆ 1997A, str. 61.-63.

⁶³ ČORALIĆ 1997A, str. 63.-65.

⁶⁴ Primjerice: Marietta d'Antivari: Il corpo mio voglio sia sepolto nella chiesa de S. Eufemia della Zudecca (ASV, NT, b. 44., br. 298., 20. I. 1546); Stay de Cataro: Corpus meus sepelire in ecclesia S. Iacobi in Zudecca (NT, b. 878., br. 123., 25. VI. 1493); Pasqualin de Traù: Corpus meus sepelire in chiesa del Spirito Sancto (NT, b. 478., br. 455., 5. II. 1571); Hierolima uxor Pietro Schiavon: ... sepelire in hospitale degli Incurabili (NT, b. 44., br. 211., 5. III. 1551).

⁶⁵ L. ČORALIĆ, "Scuola della nation di Schiavoni" - hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, Povijesni prilozi, god. 18., Zagreb, 1999., str. 53.-88.

⁶⁶ ASV, NT, b. 440., br. 277., 7. IX. 1568.

iskazuju i Hrvati koji žive u Mlecima⁶⁷. Prilikom navođenja mjesta pokopa useljenici određuju i obvezu služenja misa zadušnica koje će se održati neposredno nakon njihove smrti i tijekom određenog razdoblja. Osim Hrvata nastanjenih na otoku Giudecca, tamošnje crkve za mjesto služenja misa u spomen na pokojnika nerijetko odabiru i naši doseljenici kojima je stalno mjesto boravka u Mlecima. Poglavitno se spominju poznatije crkve (S. Eufemia, S. Croce, Ss. Redentore, Ss. Cosma e Damiano), a kao naknada za obavljanje službe Božje ostavlja im se uobičajen novčani iznos⁶⁸. Održavanje misa nije nužan uvjet oporućnih zavještanja te se u legatima Hrvata iz Mletaka i sa otoka Giudecca obdaruje niz crkava i samostana na otoku. Pretežito je riječ o novčanim prilozima upućenim za gradnju (*pro fabrica*), popravak ili preuređenje crkvenog objekta, za izradbu oltarnih ukrasa i predmeta umjetničkoga obrta (kaleži, crkveno posuđe, križevi i dr.) potrebnih za svakodnevno bogoslužje, a i za različite druge crkvene potrebe i troškove. Legatima hrvatskih iseljenika najčešće se - od crkava i samostana na otoku Giudecca - obdaruju župna crkva S. Eufemia, samostan i crkva Ss. Cosma e Damiano, Ss. Redentore, S. Croce i S. Biagio⁶⁹. Vjerske ustanove koje su spomenute i obdarene u najvećem broju oporuka naših iseljenika jesu ubožiste za napuštene i siromašne žene (*zitelle*) te samostan i crkva *delle convertite*, ustanovljen za preodgoj bivših prostitutki. Rečene nabožne ustanove uglavnom se u oporukama spominju uopćeno⁷⁰, pa se razdioba oporučiteljevih dobara nekoj poimenično imenovanoj šticienici bilježi samo u pojedinačnim primjerima⁷¹. Osim navedenih karitativnih ustanova na otoku Giudecca, hrvatski oporučitelji nastanjeni na otoku izrijekom spominju i manjim novčanim prinosima obdaruju najpoznatije i u oporukama najčešće bilježene hospitale u Mlecima (Ss. Giovanni e Paolo, Madonna della Pietà i Incurabili).

Učestalu vjersku komunikaciju s Mlecima zapažamo i u primjeru Hrvata nastanjenih na otoku Muranu. U njihovim oporukama najčešće se kao mjesto posljednjega počivališta spominju groblja tamošnjih crkava S. Chiara, S. Giovanni Battista, S. Pietro martire i S. Stefano, a u nekoliko primjera počivalište u grobnicama muranskih samostanskih crkava odabiru i hrvatski iseljenici koji žive u mletačkim gradskim župama. Prilikom navođenja mjesta pokopa doseljenici iz Mletaka i sa Murana određuju obvezu služenja misa zadušnica koje će se održati neposredno nakon njihove smrti i tijekom određenog razdoblja. Poglavitno se spominju poznatije muranske

⁶⁷ Mariella de Spalato de confinio S. Cassiani: Cataverum meum tumulare ad S. Crucem a Iudaica (ASV, NT, b. 191., br. 480., 2. IX. 1528.); Lucia relicta Marco da Cataro: Voglio esser sepolta in Ss. Cusma e Damiano (NT, b. 676., br. 575., 15. IX. 1541.); Vicenza de Cataro: Corpo sia sepolto in monasterio delle monache del Ss. Cusme e Damiano (NT, b. 44., br. 387., 27. III. 1535.).

⁶⁸ Stay de Cataro: Debeat dire messe S. Gregorio in ecclesia S. Eufemia (ASV, NT, b. 878., br. 123., 25. VI. 1493.); Mattia Sladovich: Lasso che siano celebrate le messe alla chiesa del Redentore (NT, b. 347., br. 116., 23. X. 1581.); Agatha de Sebenico de confin S. Samuel: Voglio corpo mio sia sepolto a S. Croce della Zudecca accompagnato delle meneghe del ditto monasterio al qual monasterio lasso ducati 10 et chel sia tolto il capitolo della contrada. Item voglio chel siano ditte le messe 30 alla Croce della Zudecca avanti sia sepolto il corpo mio (NT, b. 844., br. 20., 6. VII. 1551.).

⁶⁹ Andrea de Visinada de Istria: Lasso un parte delli miei beni per fabrica S. Rafael e S. Cusma (ASV, NT, b. 1183., br. 70., 4. III. 1442.); Vicenza de Cataro: Voglio che sia fatta una vestura de zambelotto al imagine di Nostra Donna appresso altar S. Sebastiano nella S. Eufemia (NT, b. 44., br. 387., 27. III. 1535.); Stana uxor Nicolai de Cataro: Dimitto S. Eufemie ducati 10 (NT, b. 879., br. 307., 9. X. 1501.); Helena relicta Nicolai Nigro de Antibarò de confinio S. Maria Formosa: Lasso S. Cruce a Zudecca ducati 2 (NT, b. 958., br. 248., 9. II. 1504.).

⁷⁰ Catarina Cunazzo da Zara: Dimitto ducato uno a convertide (ASV, NT, b. 100., br. 148., 18. XI. 1565.); Zuane da Vissa: Lasso a convertide ducati 100 (NT, b. 209., br. 283., 11. IV. 1549.); Nicolosa de Ragusi: Lasso alle zitelle sei marcelli. Lasso alle convertide sei marcelli (NT, b. 297., br. 526., 1. III. 1568.); Catherina Schiavonetta della contrada de S. Sofia: Lasso ducati 100 alle citelle della Zudecca. Item lasso alle povere citelle della Zudecca la mia parte de beni che mi aspetanno posti in Sebenico che sono una parte de una casa et de alcuni campi di terra (NT, b. 347., br. 116., 23. X. 1581.).

⁷¹ ASV, NT, b. 529., br. 360., 19. III. 1552.; b. 659., br. 666., 18. VIII. 1554.; b. 1168., reg. II., 31. V. 1654.

crkve (S. Pietro martire, S. Clara, S. Stefano, S. Cipriano), a kao naknada za obavljanje službe Božje tamošnjem se svećenstvu ostavlja uobičajen novčani iznos⁷². Kao i useljenici na otoku Giudecca, Hrvati brojnim legatima obdaruju niz crkavenih ustanova na otoku Muranu⁷³, a od darivanja tamošnjih bratovština - izrijeком navode bratimske udruge S. Stefano, S. Donato, S. Bernardo, S. Maria, S. Michaele, S. Giovanni Battista battutorum (flagelanti), S. Pietro martire te udruženje muranskih staklarskih djelatnika (*Scuola dei vetrari*). Bratovštine u sastavu kojih se tijekom protekloga života nalazio oporučitelj obdaruju se manjim novčanim sredstvima, katkada uz naglašenu obvezu bratimima da nazoče posljednjem ispraćaju pokojnika⁷⁴. Hrvati katkada obdaruju i vjerske ustanove i pojedince u Mlecima ili na susjedom otočju. Tako, primjerice, Ivan Allegro određuje za svoje posljednje počivalište groblje crkve S. Agnesa u mletačkome predjelu Dorsoduro, u kojem Ivan boravi privremeno u trenutku pisanja oporuke. Posljednjem ispraćaju nazočit će svećenici i klerici iz iste crkve te im oporučitelj kao naknadu za služenje misa daruje deset dukata. Oporučno određuje držanje misa u mletačkim dominikanskim crkvama Ss. Giovanni e Paulo i S. Domenico u predjelu Castello te im ukupno ostavlja četiri dukata⁷⁵. Dio legata upućivao se i konkretnim duhovnim osobama, obnašateljima pojedinih zvanja u crkvama, samostanima i hospitalima na Muranu. Župnici, kapelani, sakristani i predstojnici (predstojnice) u samostanima i crkvama S. Clara, S. Stefano, S. Pietro martire i S. Donato spominju se u nizu primjera kao svjedoci pri sastavljanju oporuka, a rjeđe - ako oporučitelj nema bližih članova obitelji i prijatelje - kao izvršitelji njegove posljednje volje. Pritom se nekim svećenicima ostavlja kao naknada za vršenje službe Božje manja novčana svota ili predmet iz pokretne imovine. Naposljetku, među obdarenim duhovnim osobama na Muranu spominje se i nekoliko Hrvata - svećenika ili redovnica u tamošnjim crkvama i samostanima⁷⁶.

Nasuprot Hrvatima nastanjenima na otocima Giudecca i Murano, našijenci na otoku Chioggia, od Mletaka mnogo udaljenijem otoku, u svojim se legatima najčešće obraćaju vjerskim ustano-

⁷² Thadea uxor Thome Dragano de Muriano: Item voio quod per reverendos fratres predictae ecclesie S. Petri de Muriano celebrant misse Beate Vergine Marie et S. Gregorii pro anima mea quibus pro ipsos missas dimitto ducatos 5 (ASV, NT, b. 1184., br. 473., 19. XII. 1517); Maria uxor Bartolomei: ... messe 50 pro anima mea, 25 a S. Stephani et 25 in monasterio S. Cipriani de Murano (NT, b. 918., br. 6., 6. X. 1315.).

⁷³ Elisabeta relicta Nicolò d'Antivari: Lasso al monasterio di S. Chiara di Muran ducati 100 (ASV, NT, b. 387., br. 401., 27. XI. 1575.); Iohannes Sclavo condam Georgii Allegro: Item a tutte le giesie de Muran ducati 2 per cadauna (NT, b. 1255., br. 100., 23. IX. 1411.); Polesina de Curzola: Voglio che sia tolto mia vera d'oro, un rubinetto ligado in oro, una vera turchescha ligada in oro et sia fatto uno calese con sua patena de ducati 20 per meneghe de S. Iacopo de Muran. Lasso chiesa S. Iacopo de Muran una investitura de rasso zalo per far un paramento integro zioe pianeda (NT, b. 127., br. 738., 7. IX. 1518.); Georgus quondam Petri dictus Ballarinus vitriarius: Item volo quod ducati quinquaginta dentur fabricae capelle magne ecclesie S. Stephani pro anima mea. Item fabricae S. Martini de Muriano ducatos quinque (NT, b. 1191., br. 277., 11. IX. 1506.).

⁷⁴ Bartolomeus Allegro dictus Sclavo: Item dimitto scole battutorum dictos Iohannes Baptista de qua ego sum ducatos 20 auri (ASV, NT, b. 467., 11'-12', 29. XI. 1411.); Iohannes Sclavo condam Georgii Allegro: Item lasso alla scuola de S. Zuane Battista de Muran a chadaun fradello che sia alla mia sepoltura solida 10 per uno e sia dado al guardian et so compagni ducati 5 alli più poveri fratelli. Item alla scuola del'arte de vetrari per comprar candelle quando se va sepelir con la scuola ducati 2. Item alla scuola S. Stefano ducati 2. Item alla scuola de S. Donato seu Bernardo ducato uno per scuola (NT, b. 1255., br. 100., 23. IX. 1411.); Gasparina de Cataro: Lasso ducati 2 alla scuola della Madonna de S. Maria Muranese (NT, b. 43., br. 156., 5. IV. 1541.).

⁷⁵ ASV, NT, b. 1255., br. 100., 23. IX. 1411.

⁷⁶ Korčulanka Agnesina Polonić redovnica je samostana S. Chiara (ASV, NT, b. 72., br. 205., 18. XII. 1622.). Pripadnice istoga samostana jesu Angelica iz Risna (NT, b. 360., br. 58., 27. V. 1496.) i Julija iz Herceg-Novog (NT, b. 392., br. 25., 13. II. 1560.). Paula, kći staklara Tome Dragana, trećoretkinja je dominikanskoga samostana S. Pietro martire (NT, b. 1184., br. 473., 19. XII. 1517.), a laičkome redu istoga samostana pripada i Lucija - majka Splićanina Jurja Ballarina (NT, b. 1191., br. 277., 11. IX. 1506.). Juraj iz Bara svećenik je crkve S. Stefano (NT, b. 190., br. 318., 4. III. 1538.), a kao obnašatelj crkvenih dužnosti na Muranu spominje se i Luca Sclavo (NT, b. 467., bez br., 8. VIII. 1425.).

vama koje su isključivo smještene na otoku njihova stanovanja.⁷⁷ Oporuke hrvatskih iseljenika na otoku Chioggia u dijelovima koji se odnose na tamošnje vjerske ustanove, bitnije se ne razlikuju od oporuka drugih stanovnika. Većina izražava želju da budu pokopani u grobnicama franjevačke i dominikanske crkve⁷⁸. Ostale crkve i samostani spominju se znatno manje, u skladu s vezama koje je oporučitelj ostvarivao s njima (crkve S. Croce, S. Nicolò, S. Maria, S. Cattarina)⁷⁹. Crkve u kojima oporučitelj određuje svoje posljednje počivalište najčešće su i mjesto koje odabire za držanje misa zadušnica u spomen na njega i njegove pretke. Uz već spomenute crkve, učestalošću spominjanja u oporukama ističe se i chioggianska stolnica S. Maria⁸⁰. Među obdarenim chioggianskim crkvama, prednjače legati upućeni samostanima Sv. Franje, Sv. Dominika, Sv. Križa te stolnoj crkvi Sv. Marije. Najčešće se daruje manja svota, ali katkada, napose ako oporučitelj nema nikoga od bližnjih, i cjelokupna imovina koja preostane nakon podmirivanja ostalih legata⁸¹. Naši iseljenici obdaruju oporučnim legatima i mnoge bratovštine na otoku Chioggia, pri čemu prednjače tada tamo raširene i iznimno cijenjene bratovštine bičevalaca (flagelanata) posvećene Sv. Križu, Sv. Mariji i Sv. Spasu. Nešto se češće obdaruju bratovštine Presvetog Tijela Kristova i Presvetog Trojstva, a bratimske udruge posvećene Sv. Blažu, Sv. Nikoli, Sv. Antonu, Sv. Vicenzu i Sv. Petru mučeniku spominju se rjeđe⁸². Dio legata upućen je hospitalu namijenjenom siromašnim i nezbrinutim žiteljima na otoku Chioggia (uz samostan Sv. Križa) te zalagaonici za pružanje povoljnih zajmova ugroženijem dijelu pučanstva (Monte di Pietà)⁸³.

⁷⁷ ČORALIĆ 1995., str. 76.-78.

⁷⁸ Soror Lucia Galimbereu tertii ordinis S. Domenici relictæ Johannis Viti Zaratino: Cadaver vero meum volo sepelire ad S. Domenici (ASV, NT, b. 1350., bez br., 9. I. 1514.); Maria Dalmata relictæ Nicolai da Segna: Corpus volo sepelire ad ecclesiam S. Dominici (NT, b. 1339., br. 318., 3. IV. 1507.); Anzola Schiavona... sepolta nella chiesa de padri di S. Francesco (NT, b. 1302., reg. II., br. 156., 24. VI. 1742.); Padron Iseppo Schiavon: Corpo voglio esser sepolto nella chiesa de padri de S. Francesco dove riposono le ceneri di miei defunti (NT, b. 1324., br. 33., 12. XI. 1768.).

⁷⁹ Iohannes Dalmata condam ser Luce da Lesina: Corpus volo sepelire in ecclesia S. Marie in sepultura scole S. Marie batutorum (ASV, NT, b. 1339., br. 128., 8. IV. 1500.); Maria relictæ Tomio Schiavon: Cadaver sia sepolto nella chiesa delli reverendi padri de S. Nicolò di questa città (NT, b. 1448., reg. II., br. 112., 14. XII. 1765.); Mattia Raduchia condam Antonio de Sebenico: Lasso alli reverendi monaci di S. Croce lire tredesi per conto della mia sepultura, li qualli me accetarano perche io voglio esser sepolta in ditto monasterio per mezzo l'altare de S. Justina (NT, b. 1351., reg. II., br. 104., 20. V. 1575.); Jacoba olim uxor Pietro Schiavono de Jadra: Corpus meus volo tumulari in ecclesia S. Cattarine de Clodia (NT, b. 1298., reg. I., br. 16., 23. VI. 1530.).

⁸⁰ Zuane Covacich da Novegradi: Voglio una messa al'altare di S. Antonio in duomo (ASV, NT, b. 1367., reg. I., br. 35., 11. VIII. 1739.); Margareta de Ragusi condam Nicolai: Item lasso al capitolo de S. Maria de Chiozza che la metti vesperi di morti (NT, b. 1437., reg. II., br. 81., 1. VI. 1453.); Ana fiola condam Radi Schiavoni de Cattaro: Item voglio esser annotata nelli aniversarii de morti nel capitolo del duomo de Chiozza (NT, b. 1318., reg. II., br. 78., 17. IX. 1554.).

⁸¹ Margareta de Ragusi condam Nicolai: Monasterii S. Domenigo, S. Nicolò, S. Cattarina, S. Francesco e S. Zuane dimitto per fabrica lire 10 di piccolo per anima mia (ASV, NT, b. 1437., reg. II., br. 81., 1. VI. 1453.); Maria Dalmata relictæ Nicolai da Segna: Residuum omnium bonorum dimitto fratribus S. Dominici per l'anima mia (NT, b. 1339., br. 318., 3. IV. 1507.); Zorzi Fabris condam Zuane de Lesina: Resto de tutti beni lasso monasterio S. Nicolò agustiniani di Chiozza (NT, b. 1394., br. 7., 5. VIII. 1671.); Maria condam Georgii Schiavonis: Residuum bonorum dimitto ecclesie S. Marie de Navicella super litus Clugie (NT, b. 1383., reg. I., br. 66., 4. VIII. 1516.); Iohannes condam Radi de Ragusio: Residuum volo feci unum calice argentei valoris ducatum 15 qui remanet in ecclesia S. Francisci de Clugia (NT, b. 1288., reg. II., br. 15., 18. VII. 1468.).

⁸² Iohannes Dalmata condam ser Luce de Lesina: Item dimitto scole S. Francisci libras 5. Item scole S. Marie batutorum libras 12. Item S. Rochi libras 20. Item Corporis Christi, S. Blasi, S. Iohannis, S. Antonii e S. Nicolai libras 20 parvorum per cadauna scola (ASV, NT, b. 1339., br. 128., 8. IV. 1500.); Soror Lucia Galimberto tertii ordinis S. Dominici relictæ ser Iohannis Viti Zaratino: Item dimitto scole batutorum S. Crucis de Clugia ducatum unum ut fratris ipsius teneat portare et sotrare dictum meum cadaver ad sepultura. Item dimitto scole S. Petri Martiris et S. Vicentii de Clugie ducato mezzo pro quolibet per anima mea (NT, b. 1350., bez br., 9. I. 1514.).

⁸³ Antonius condam Nicolai Camuphi de Ragusio: Item voglio sia dato a S. Nicolò, a S. Monte di Pietà et a hospital della Croce de questa città ducatum unum per cadauno (ASV, NT, b. 1444., bez br., 26. VIII. 1540.); Antonia consorte

Tragovima istaknutih Hrvata na otocima Lagune

Razmatranje prisutnosti, djelovanja i prinosa istaknutijih Hrvata na otocima Lagune poglavito upućuje na raščlambu djelovanja naših staklara na otoku Muranu. Prvi spomen staklara hrvatskoga podrijetla na Muranu potječe iz 1280-ih godina. U vrelima najčešće nije navedeno pobliže mjesto njihovoga podrijetla, a ni obiteljsko prezime, nego uobičajena onodobna oznaka *Schiavo*, *Sclavo* ili *Schiavone*. U muranskim spisima od 1286. do 1323. godine spominju se Drobizzo Schiavo (*fiolario*) i Alegrus Sclavus, koji se kao samostalni majstor i vlasnik radionice navodi i tijekom 1340-ih godina. Sredinom i u drugoj polovici XIV. stoljeća djeluju braća Ivan i Bartol Schiavo, koji zajednički upravljaju jednom staklarskom radionicom⁸⁴. Najveći broj hrvatskih majstora zabilježen je u prvoj polovici XV. stoljeća. Izriječno se spominju Martin iz Zagreba, pomoćnik u radionici muranskog staklarskog majstora Donata de Massaria (oko 1405.); Petar *de Sclavonia*, staklar u radionici majstora Stefana Cappa (1423.); Urban iz Zagreba, zaposlen u radionici Jakova Baroviera (1443.-1444.); *Sbardelatus Sclavonus*, optužen 1444. godine za odlazak na rad izvan mletačkoga područja te Gal iz Zagreba (1449.). Od 1450-ih do 1480-ih godina na Muranu je u različitim poslovima u radionicama tamošnjih priznatih staklarskih majstora zabilježeno još nekoliko staklara s hrvatskih područja: 1456. spominje se *Georgius Sclavonus*, pomoćnik u radionici Dominika Canera; Toma iz Zagreba (1462.-1490.); Nikola Zadrani (1470.); Rado Schiavon, ložač u radionici Giovannia Baroviera (1471.) te Matija Schiavon, optužen za odlazak na rad u Padovu (1479.)⁸⁵. Osim navedenih majstora, muranskom su staklarstvu pridonosili i umjetnici koji su ukrašavali odnosno oslikavali već gotove staklene proizvode. U izvorima se bilježe oznakom *pictor* i najčešće djeluju tako da sklapaju ugovore sa vlasnicima staklarskih radionica. S hrvatskih područja slikari u Muranu djeluju od kraja XIII. stoljeća, kada se kao stanovnik župe S. Stefano spominje Zadrani Bartol (*Bartolomeus pictor de Iadra*), koji 1290. godine sklapa ugovor sa staklarom Jakovom Longovardo. Njegova su braća Pavao i Doninus *pictor*, koji se u Muranu spominju u prvoj polovici XIV. stoljeća⁸⁶. U drugoj polovici XV. stoljeća u radionici slikara Valentina Ungara (koji je možda podrijetlom iz Slavonije) spominju se učenici Ivan iz Nina (1480.) i Nikola iz Senja (1482.), a uz Ungarovu djelatnost vezano je i stvaranje splitskoga oslikavača Nikole 1482. godine⁸⁷.

Za razdoblje XV. i XVI. stoljeća vezuje se djelovanje dviju dalmatinskih obitelji ou kojih su odvjetci pokoljenjima slovili kao ugledni muranski majstori stakla. Prva od njih, prezimenom Dragan, spominje se na Muranu od sredine XV. stoljeća.⁸⁸ Riječ je o Jurju pok. Dragana *de Sclavonia*, koji je 1446. godine zabilježen kao pomoćnik u radionici muranskoga drvodjelca Vida. Krajem XV. i u prvoj polovici XVI. stoljeća na Muranu djeluju bratići Marko pok. Dragana i Toma pok. Pavla, o čijem je djelovanju sačuvano nešto više arhivskih podataka. Toma se spo-

di Antonio Schiavon: Lasso ducati doi a poveri infermi della città (NT, b. 1377, reg. II, br. 51., 20. VIII. 1699.); Cattarina consorte Damian de Cattaro: Residuum bonorum dispensavi aliquid pauperibus doncellas per eas maridare (NT, b. 1343., reg. IV, br. 253., 4. II. 1526.).

⁸⁴ ZECCHIN I, str. 38.-40.; ZECCHIN III, str. 192.; ČORALIĆ 1997., str. 36.; ČORALIĆ 2001., str. 318.-319.

⁸⁵ ZECCHIN III, str. 201.-203.; ČORALIĆ 1997., str. 36.; ČORALIĆ 2001., str. 319.

⁸⁶ Oporuka oslikavača stakla Bartola iz Zadra: ASV, NT, b. 918., br. 70., 13. X. 1325.; oporuka njegove supruge Marije: NT, b. 918., br. 6., 6. X. 1315. Usporedi: L. ČORALIĆ, *Tragovima dalmatinskih umjetnika na Muranu: Bartholomeus pictor de Iadra*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 37., Split, 1997.-1998., str. 99.-107. Usporedi i: ČORALIĆ 1997., str. 36.; ČORALIĆ 2001., str. 319.

⁸⁷ R. BAROVIER-MENTASTI, nav. dj., str. 57.; V. HAN, *Slikari iz Dalmacije oslikavaju gotičko i renesansno staklo u Muranu*, Balcanica, sv. 13.-14., Beograd, 1982.-1983., str. 348.-349.; ČORALIĆ 1997., str. 36.; ČORALIĆ 2001., str. 319.

⁸⁸ Usporedi: L. ČORALIĆ, *Djelovanje obitelji staklarskih majstora Dragan iz Dalmacije u Muranu*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, sv. 33. (Priatelj zbornik, sv. II), Split, 1992., str. 39.-50. (dalje: ČORALIĆ 1992.).

minje 1494. godine kao vlasnik jedne staklarske peći; 1511. sklapa ugovor s Marietom, udovom pok. Jakova Dalla Pigna i njezinim sinom Nikolom te od njih iznajmljuje kuću s radionicom, staklarskom peći, dvorištem i vrtom u župi S. Stefano. Stekavši priličan imetak, Toma Dragan imao je mogućnost iskazati se i kao darovatelj tamošnjih crkava. Godine 1508. naručuje kod glasovitog mletačkog slikara Vettorea Carpaccia oltarnu palu s prikazom Sv. Tome Akvinskog za dominikansku crkvu S. Pietro martire (danas u Staatsgalerie u Stuttgartu)⁸⁹. Toma je u braku s Tadeom imao troje djece: kćer Paolu te sinove Alvisea i Bernardina. Podaci o njima sačuvani su u oporukama supružnika Tadee (1517) i Tomasa (1522.) Dragan⁹⁰. Obojica sinova nastojala su krenuti očevim stopama te su otvorili samostalne staklarske pogone. Već 1501. godine Alvise se spominje kao vlasnik peći i radionice u župi S. Chiara, a nekoliko godina potom kupuje proizvodne pogone u blizini radionice albanske obitelji Dalla Pigna. O opsegu Alviseove djelatnosti, ali i o ugledu koji je nesumljivo uživao među tamošnjim umjetnicima i majstorima, svjedoči činjenica da je bio oženjen Ambrozijanom, kćeru glasovitog muranskog staklara Zuanna Baroviera. Iz oporuke Ambrozijane Dragan (1525.) doznaje se da je njezin suprug imao nezakonitoga sina Ricia, koji je, budući da supruzi nisu imali djece, jedini Alvi-seov nasljednik, ali njegovo kasnije djelovanje nije potvrđeno u izvorima⁹¹. Drugi Tomasov sin Bernardin navodi se kao vlasnik radionice 1509. godine. Bernardinova proizvodna djelatnost bila je znatno skromnija od Alviseove, a rana smrt 1519. godine trajno je zaustavila njegove pokušaje uključivanja u opsežniju proizvodnju muranskoga stakla. Godine 1523. umire Toma, a 1535. Marko Dragan te staklarske poslove preuzima Alvise. Njegovom smrću 1555. godine obitelj ostaje bez zakonitih muških potomaka te se gasi djelovanje te ugledne obitelji dalmatinskoga podrijetla.

Za povijest staklarstva na Muranu, ali i hrvatske prinose mletačkoj kulturnoj i umjetničkoj baštini, od neprijeporne je važnosti djelovanje Splićanina Jurja Ballarina - utemeljitelja najpoznatije hrvatske staklarske obitelji na Muranu.⁹² Juraj se prvi put spominje u vrelima 1456. godine (kao *Georgius Slavonus*), kada djeluje kao pomoćnik u radionici majstora splitskoga podrijetla Menegina Canera⁹³. Iz 1479. i 1480. godine bilježi se i njegov pridjevnik Ballarin (*Georgius Slavonus dictus Ballarin*)⁹⁴. Godine 1480. djeluje kao pomoćnik u radionici vodećeg onodobnog staklara Marina Baroviera. Već iduće godine optužen je za nezakonito otvaranje vlastite staklarske radionice u Mlecima. Kao suoptuženi u ovom sporu navedeni su Ballarinov sunarodnjak Petar iz Splita i Ivan Tamburlin zvan Salamon. Sva trojica su optuženi za nezakonito iznošenje sirovina za izradbu stakla s Murana u Mletke te - suprotno odredbama mletačkih vlasti o zabrani djelovanja samostalnih radionica u vlasništvu stranaca - pokušaj otvaranja vlastitog proizvodnog pogona. Ballarin nije odustajao te je i idućih godina pokušao ishoditi dozvolu za podizanje radionice na Muranu. Upravo iz toga vremena, a u svezi s brojnim Ballarinovim žalbama mletačkim magistraturama, potječe pomalo legendarna priča o otkriću Barovierovih staklarskih formula i recepata. Predaja - kasnije protkana brojnim romantičarskim pojedinostima - kazuje da je Juraj u vrijeme obnašanja pomoćnih poslova u radionici Marina

⁸⁹ G. LUDWIG - P. MOLMENTI, *Vittore Carpaccio. La vita e le opere*, Milano, 1906., str. 276; ZECCHIN III, str. 58., 61.; ČORALIĆ 1992.; ČORALIĆ 1997., str. 37.; ČORALIĆ 2001., str. 320.

⁹⁰ ASV, NT, b. 1184., br. 473., 19. XII. 1517; NT, b. 202., br. 382., 1522.

⁹¹ ASV, NT, b. 929., br. 6., 29. XI. 1525.; ČORALIĆ 2001., str. 320.

⁹² L. ČORALIĆ, *Ballarini - istaknuta obitelj muranskih staklara dalmatinskoga podrijetla*, Grada i prilozima za povijest Dalmacije, sv. 13., Split, 1997., str. 113.-144. (dalje: ČORALIĆ 1997B).

⁹³ ZECCHIN III, str. 85., 202.-203.; ČORALIĆ 1997., str. 37.-38.; ČORALIĆ 1997B, str. 122.; ČORALIĆ 2001., str. 321.

⁹⁴ ZECCHIN III, str. 81., 203.; L. ZECCHIN, *Giorgio Ballarin all'insegna del San Marco*, Vetro e Silicati. Organo ufficiale della Società Technologica Italiana del Vetro, anno XI, br. 64., 1967., str. 27.; ČORALIĆ 1997B, str. 122.

i Giovannia Baroviera, uspio uz pomoć njihove sestre Mariette prepisati tajne formule za proizvodnju posebno kvalitetnog stakla⁹⁵. Urođena vještina, stečeno znanje i iskustvo omogućili su splitskome staklaru novčanu potporu i podršku ostalih, Barovierima nesklonih muranskih majstora, čime je ubrzano odobrenje Ballarinova samostalnog rada. Stoga već tijekom 1480-ih godina Ballarinova radionica u Muranu, smještena u župi S. Stefano, djeluje bez ometanja gradskih vlasti. Početkom 1490-ih godina Jurjeva poslovna aktivnost uvelike se intenzivira, a 1491. Ballarin je po prvi put zabilježen i kao nositelj jedne od dužnosti u udruženju muranskih staklara (pomoćnik predstojnika-gastalda). Napredovanje u hijerarhiji nastavilo se i idućoj godini te je 9. XII. 1492. izabran za gastalda udruge muranskih staklara. Godine 1497. spominje se kao jedan od gradskih nadziratelja u svezi dogradnje crkve S. Stefano. Krajem 1496. i 1503. ponovo je biran za gastalda, a istodobno njegova radionica slovi za jednu od najproduktivnijih na Muranu. Stekavši znatan kapital, Juraj je potkraj života učestalo ulagao dobit u nekretnine i trgovačko-kreditne poslove (kupovanje kuća i zemljišnih posjeda na mletačkoj terrafemi).⁹⁶ Zahvaljujući stečenom ugledu i kapitalu koji ga je svrstavao u vodeće muranske poduzetnike, Juraj je potkraj života dobio pravo upisa u "Zlatnu knjigu" (*Libro d'oro*) muranskih građana s pravom prenošenja tih povlastica na potomstvo. Juraj Ballarin umro je koncem listopada 1506. godine. Pokopan je u grobnici koju je oporučno dao izgraditi u kapeli dominikanske crkve S. Pietro martire. Ta se kapela, posvećena Blaženoj Djevici Mariji i Sv. Josipu, kasnije - prema njezinim utemeljiteljima - običava nazivati kapela Ballarin⁹⁷.

Izravni potomci Jurja Ballarina jesu njegova kći Katarina te sinovi Ivan, Franjo i Dominik. Svi su oni preuzeli Jurjev pridjevak Ballarin koji se ustaljuje kao obiteljsko prezime. Najstariji i najvjerojatnije jedini zakoniti sin Ivan naslijedio je glavninu očevih dobara. Najviše zahvaljujući očevu ugledu, Ivan je tri puta bio biran za gastalda muranskih staklara (1506., 1508. i 1512. god.).⁹⁸ Staklarska djelatnost njegovih potomaka nije uspješno nastavljena. Giovanniev zakoniti sin Juraj umro je bez nasljednika već 1535. godine. Nezakniti sin Vicko pokušao je nastaviti očevu proizvodnju, ali je njegova karijera prekinuta 1540-ih godina, kada je optužen za nezakonito napuštanje Murana i odlazak u Flandriju. Tradicija staklarske proizvodnje stoga je potpuno pripala Jurjevu nezakonitom sinu i Ivanovu bratu Franji. Spominje se u popisu vlasnika muranskih radionica iz 1524. godine, a bilježi ga i mletački kroničar Marino Sanudo u dnevničkim zabilješkama za 1525. godinu, navodeći ga kao vlasnika dućana staklenim proizvodima na Piazzzi S. Marco u Mlecima.⁹⁹ Treći Jurjev sin Dominik zabilježen je kao staklarski majstor i poduzetnik u nekoliko dokumenata. Godine 1531. mletačka magistratura *Capi del Consiglio dei Dieci* povjerava mu dobavljanje sirovina za peći muranskih staklara, a 1532. opskrbljuje francuski dvor muranskim staklom. Dominik se u izvorima spominje i kao izravni nositelj prava na očevu radionicu *all'insegna de San Marco*. Umro je 1570. godine, a radionica je pripala njegovu sinu Petru (rođen 1532.), koji se u izvorima spominje do 1590. godine. Nakon njegove smrti (1599. god.) radionicu je naslijedio Petrov sin Dominik (rođen 1575. god.), jedini Ballarin koji se spominje u tadašnjoj "Zlatnoj knjizi" muranskih građana.¹⁰⁰ O njegovu djelovanju podaci nisu sačuvani. Mnogo poznatiji su njegovi potomci - sin Ivan Krstitelj (1603.-

⁹⁵ ZECCHIN I, str. 203.; ZECCHIN III, str. 378.; ČORALIĆ 1997, str. 38.; ČORALIĆ 1997B, str. 123.

⁹⁶ ZECCHIN I, str. 206.; ZECCHIN II, str. 159.-163., 276.; ZECCHIN III, str. 85; R. BAROVIER-MENTASTI, nav. dj., str. 48.; ČORALIĆ 1997, str. 38.; ČORALIĆ 1997B, str. 125.; ČORALIĆ 2001., str. 322.

⁹⁷ ZECCHIN II, str. 276; ZECCHIN III, str. 84. Podrobniji opis Ballarinovoga legata vidi u njegovoj oporuci: ASV, NT, b. 1191., br. 277., 11. IX. 1506. Usporedi: ČORALIĆ 1997, str. 38.; ČORALIĆ 1997B, str. 125.

⁹⁸ C. A. LEVI, nav. dj., str. 47-48.; ZECCHIN II, str. 164.; ČORALIĆ 1997B, str. 128.

⁹⁹ C. A. LEVI, nav. dj., str. 29.-30.; ZECCHIN II, str. 166.; ČORALIĆ 1997B, str. 128.-129.

¹⁰⁰ ČORALIĆ 1997B, str. 129.

1666.) i unuk Dominik (umro 1698. god.), koji su obnašali visoke dužnosti u mletačkoj politici te se istaknuli kao poslanici u balkanskim zemljama pod osmanlijskom vlašću.¹⁰¹ U idućim stoljećima potomci obitelji Ballarin (ogranak koji potječe od Jurjeva nezakonitog sina Franje) imali su važnu ulogu u razvoju muranskog staklarstva, ali i u političkom životu Republike. Potomci obitelji održali su se u Mlecima i na Muranu do danas, baveći se - kao i u prošlosti - proizvodnjom i trgovinom stakla. Trajni spomen na utemeljitelja obitelji, splitskog iseljenika Jurja Ballarina, sačuvan je u imenu središnjeg muranskog mosta (*Ponte Ballarin*), smještenog u staklarskoj četvri *Fondamenta dei vetrai*.¹⁰²

***

Staklarski djelatnici zasigurno se mogu ubrojiti u brojčano najjaču i prestižem najugledniju skupinu hrvatskih umjetnika, na Muranu, i uopće na otocima mletačke lagune. Ipak, tijekom proteklih stoljeća diljem Lagune živio je i djelovao (privremeno ili trajno) i niz drugih istaknutih našijenaca. Njihovo podrobno nabranje i raščlamba oblika njihove komunikacije s Lagunom iziskivala bi proširenje ovoga rada i na moderno doba, ali i opsegom mnogo veći prostor. U idućih nekoliko redaka spomenut ću samo neke od njih, napominjući da se gotovo o svakom pojedinačnom slučaju može izraditi zasebna monografska studija. Tako su, primjerice, u Mlecima i diljem Lagune u drugoj polovici XV. stoljeća djelovali - uz brojne staklarske meštore - i graditelji i kipari podrijetlom s istočnojadranske obale. Izrijeckom se spominju odvjetci klesarske obitelji iz Rovinja (Del Vescovo) - Corradino pok. Antuna, Lorenzo te njegov sin Antun. Spomenuti rovinjski majstori dlijeta djeluju tijekom 1470-ih godina na uređivanju crkve S. Michele na istoimenom otočiću (*Isola dei Morti*, groblje za Mletke od 1837. god.), smještenom na putu od Mletaka do Murana.¹⁰³ Nažalost, preme dostupnim saznanjima iz historiografije, ne može se konkretnije utvrditi konkretne graditeljsko-kiparske prinose obitelji Del Vescovo na crkvi S. Michele.

Otočić S. Michele, mjesto posljednjeg počivališta brojnih istaknutih Europoljana, umjetnika i pohoditlja Mletaka (I. Stravinski, E. Pound), također je - ali na drukčiji način - mjesto gdje u doslovnom smislu trajno nalazimo i brojne iseljenike s istočnojadranske obale, mahom one koji su u grad na lagunama dohodili tijekom XIX. i XX. stoljeća. U nizu grobnica primjećujemo posljednja počivališta bokeljskih obitelji Burović (Clotilda Burović, u. 1898.; Nikola Burović, u. 1905.), Tomić (kapetan austrijskog Lloyd Filip Tomić, u. 1890., i njegova supruga Paolina Luković Tomić, u. 1869.), Verona (obiteljska grobnica u kojoj su pokopani Elena Teodorović Verona, u. 1880.; don Pietro Verona, u. 1882.; Giuseppe Verona, u. 1901.; Eugenio Verona, u. 1915., i Nina Verona, u. 1947.), lošinjskih Skopinčića i Kožulčića (Elizabeta Scopinich ved. Cosulich, u. 1895.), zadarskih Begna-Posedarskih i Ponte (Carlo de Ponte, u. 1951.; Antonio Begna di Posedaria, u. 1952.), ali i nekih drugih, prezimenom manje poznatih potomaka hrvatskih iseljenika u prošlim stoljećima (obiteljske grobnice Ivancich, Bujacovich, Milich-Rihter, Paulovich i brojne druge).

U suvremeno doba otoci mletačke lagune inspiracija su i hrvatskim umjetnicima koji dio stvaralačkog opusa vezuju uz bajkovite mletačke krajobrazne. U XIX. stoljeću djeluje u Mlecima zadarski slikar Ivan Skvarčina (*Squarcina*; 1825.-1891.), koji je - poput većine naših renesansnih i baroknih *Schiavona* - pretežit životni i stvaralački vijek proveo izvan domovine. Četrdesetih godina (do izbivanja revolucije 1848. god.) studira na mletačkoj Akademiji lijepih umjetnosti; studij nastavlja i proširuje na razne likovne discipline početkom 1850-ih godina, a potom se

¹⁰¹ ZECCHIN II, str. 167; ČORALIĆ 1997B, str. 129.-130.; ČORALIĆ 2001., str. 323.

¹⁰² ČORALIĆ 1997, str. 39.; ČORALIĆ 1997B, str. 131.; ČORALIĆ 2001., str. 323.

¹⁰³ B. BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste, 1924., str. 397; C. FISKOVIĆ, *Hrvatski umjetnici u Mlecima*, Mogućnosti, god. III., br. 1., Split, 1956., str. 7., 10.; G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, sv. II., Trieste, 1968., str. 55.-56.; ČORALIĆ 2001., str. 308.

vraća u Dalmaciju i surađuje sa zadarskim slikarom Franjom Salghettijem Driolijem. Njegovom potporom stječe stipendiju i ponovno odlazi u Mletke (1857. god.), gdje se trajno nastanjuje 1860. godine. Idućih godina, osamljen i u stalnoj borbi s vlastitim duševnim nemirima, izrađuje golemo platno s prizorom "Odricanja Galileja" (završeno 1870. god.), koje - zbog nedostatka odgovarajuće velikog izložbenog prostora - izlaže javnosti u vlastitom atelijeru. Dalmatinskom slikarstvu prošloga stoljeća Skvarčina je dao nekoliko portreta i krajolika koji su vrhunski dometi jednog sušnog umjetničkog razdoblja, možda najsiromašnijeg u čitavoj dalmatinskoj umjetničkoj prošlosti. U nizu njegovih znamenitih krajobrazza izdvaja se uradak "Krajobraz s lagune" koji u prvom planu uprizoruje skiciozno slikane gondolijere na njihovim urešenim plovilima, a platnom dominira otočić s crkvicom visokog zvonika, kućicama visokih dimnjaka i brojnim malim ljudskim likovima. Ovaj je krajobraz, koji svojom tematikom i izvedbom neizbježno podsjeća na slavnog mletačkog vedustista Francesca Guardia, sav oslikan u modroj intonaciji, a njezinu jednoličnost oživljuju nabačene mrlje živih boja na odjeći gondolijera.¹⁰⁴ Guardi i Canaletto - zasigurno najistaknutija slikarska imena mletačkih krajobrazza - inspiracija su vidljiva i na uradcima znamenitog splitskog slikara Emanuela Vidovića (1870.-1953.), studenta Akademije lijepih umjetnosti u Mlecima (1887.-1890.) - čije su brojne vedute inspirirane neodoljivo privlačnom posebnosću otoka Giudecca i Chioggia (npr. "Motiv iz Chioggie", oko 1900. "Veduta Giudecce", 1902. i dr.).¹⁰⁵

Franjevački samostan Santo Spirito, smješten na istoimenom otočiću trapezoidnog oblika u mletačkoj laguni, oko 500 m od Lida, između Poveglie i San Clamente, mjesto je neželjenog dospjeća i skončanja slavnog hrvatskog pisca i propovjednika Filipa Grabovca (1697.-1749.). Iskustva s Mlecima i mletačkim područjem (Veneto) fra Filip stekao je rano, godinama (od 1729.) djelujući kao vojni kapelan hrvatskih konjanika (*Croati a cavallo*) u mletačkoj vojsci sa sjedištem u samostanu Sv. Bernardina u Veroni. Obavljajući dušebrižničku službu među Hrvatima raspoređenim duž mletačkih utvrda diljem terraferme, Grabovac je - radi poučavanja priprostih vojnika moralnim i nacionalnim vrijednostima - već 1729. godine u Mlecima tiskao paskvil talijanskog naslova *Esortazione amorosa di un zelante Dalmatino in verso illirico*, u kojemu se zalaže za narodne običaje, jezik i nošnju, napadajući hrvatske časnike u mletačkoj vojsci koji su se odrodili te se sa stidom i prezirom odnose prema domovini i hrvatskom jeziku. Iz sličnih je pobuda nastalo i slavno Grabovčevo djelo *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (Venezia 1747.) u kojem se izrazito oštro obrušava na nepravdu i štetnost mletačke uprave u Dalmaciji. Razloge hrvatskih nedaća u bližoj i daljoj prošlosti Grabovac pronalazi u neslozi i podvojenosti, neprosvijecenosti i neobrazovanosti hrvatskoga puka, ali i u nenarodnoj djelatnosti domaćih ljudi koji su - poradi osobnih probitaka i karijere - sluganskom politikom izdali domovinske interese. Djelo sadržajem i neskrivenim protumletačkim porukama, nije moglo promaći pozornosti mletačke magistrature *Inquisitori di Stato*. Sud je odmah dao prevesti na talijanski inkriminirajuće stihove, a potom je, u studenome 1747. godine, izdan nalog da se Grabovac liši slobode i pod stražom dovede u Mletke, gdje je hrvatski fratar zatočen u zloglasnoj tamnici *Sotto i piombi*. Tijek istrage državnih inkvizitora nikad nije okončan. Grabovac je jednostavno - kao opasan neprijatelj državne vlasti i poretka - zadržan u tamnici, gdje se njegovo zdravstveno stanje iz dana u dan pogoršavalo. Ubrzo je prebačen (konfiniran) u franjevački samostan Santo Spirito na istoimenom otočiću u Laguni, gdje su vlaga i morski

¹⁰⁴ K. PRJATELJ, *Ivan Skvarčina*, Split, 1963., str. 19.; T. VALLERY, *La donazione Walach: "L'Abiura di Galileo" di Giovanni Squarcina*, SD, sv. 27, Venezia, 1994., str. 27-36.; ČORALIĆ 2001., str. 313.

¹⁰⁵ B. MAJSTOROVIĆ, *Emanuel Vidović 1873.-1953.: djela iz fundusa Galerije umjetnina*, Izložba povodom 130. godišnjice rođenja (prosinac 2000. - siječanj 2001.), Split, 2000., str. 5., 15. O slikarskom opusu E. Vidovića vidi podrobnije: I. ZIDIĆ, *Emanuel Vidović: 1870.-1953.* (Katalog izložbe, Muzejski prostor, Zagreb, 15. I. - 1. III. 1987.), Zagreb, 1987.; D. KEČKEMET, *Emanuel Vidović: život i djelo*, Zagreb, 2000.

zrak dodatno pogoršali njegovo ionako vidno narušeno zdravlje. U nekoliko je navrata, bez uspjeha, sam pisao mletačkim vlastima molbe da mu se dopusti odlazak s otočića i liječenje u Veroni, napominjući (studen 1748.) "da se osušio poput mrtvacu". I početkom 1749. predstojnik samostana Santo Spirito fra Antonio Scutari, pokušava kod mletačkih moćnika ishoditi dozvolu za liječenje fra Filipa, a intervencije u njegovu korist dolaze i od uprave Provincije Grabovčeva reda. Međutim, sva nastojanja ostala su bez rezultata te je Grabovac, osuđen na trajno progonstvo i izolaciju, preminuo 13. veljače 1749. Pokopan je u svećeničkoj grobnici na istom otočiću. Njegov *Cvit*, djelo koje je mletačka vlast osudila kao "knjigu opasnih namjera", skupili su mletački dužnosnici u dalmatinskim gradovima i javno spalili na lomačama u Zadru, Splitu i Sinju. Time je, uz hrvatskog fratra, nemilu sudbinu doživjelo i njegovo najznačajnije djelo.¹⁰⁶

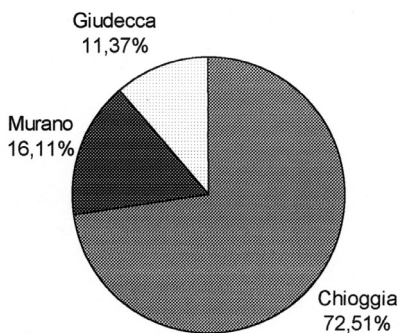
***

Tragovi djelovanja istaknutih Hrvata na otocima mletačke lagune brojni su i raznovrsni. Podaci iz arhivskih vrela i literature omogućuju nam iščitavanje niza životopisa hrvatskih staklara i oslikavatelja staklenih umjetnina na Muranu. Mnogo su nam manje poznati meštari dlijeta, poput odvjetaka rovinjskih klesara Del Vescovo, a posljednji mjeseci iz života uglednog dalmatinskog fratra Grabovca gotovo su nepoznati. Nije nam poznato ni mjesto skončanja istarskog protestantskog pisca Balda Lupetine (1502.Đ1556.), zbog državi i Crkvi nepoćudnih ideja trajno "zatočenog" u dubinama lagunarnog akvatorija. Slikarska djela Zadranina Ivana Squarcine i Splićanina Emanuela Vidovića neprijeporna su umjetnička baština, ali o njihovim poticajima, izravnim kontaktima umjetnika s krajobrazima koje su trajno ovjekovječili na svojim platnima, zasigurno još uvijek nemamo dovoljno saznanja. Grobnice nešto suvremenijih našijenaca na skrovitom "otočiću vječne tišine" danas su nam uglavnom tek u kamen urezani nizovi imena ljudi o prošlosti, djelovanju i ulozi kojih u povijesti hrvatske zajednice u Mlecima ne znamo gotovo ništa. Na otočiću Buranu, smještenom sjeveroistočno od Mletaka, glasovitom po jedinstvenom tkanju čipki, vrijednim ribarima i šaroliko obojenim kućama, i danas se bilježi jedan nama podrijetlom nejasan hrvatski trag. Na istočnoj, rubnoj strani otoka, uzduž kanala *Fondamenta di Ca'di Rio*, smješten je niz malih, uskih usporednih uličica od kojih se jedna naziva *Calle Jadra*. Iako otočić Burano nije bio mjesto učestalog useljavanja hrvatskih iseljenika tijekom prošlosti, podatak da se jedna uličica naziva zadarskim imenom, ipak upućuje da je vjerojatno neka iseljenička obitelj iz negdašnje dalmatinske prijestolnice živjela i djelovala na otoku čipkarica i ribara. Podaci o *Calle Jadra* nisu nam zasad poznati. Kao i za prethodno navedene hrvatske tragove uzduž manjih i većih otočića mletačke lagune, i o tome će neka nova, vjerujemo jednoga dana i realizirana istraživanja, iznjedrili podatke o kojima danas možemo samo nagađati.

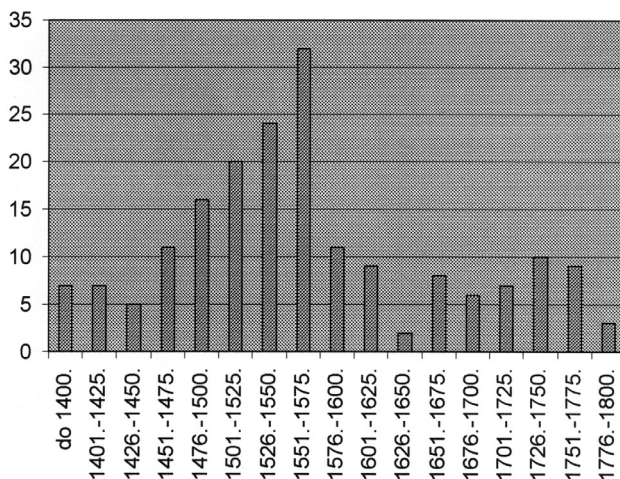
¹⁰⁶ H. G. JURISIĆ, *Fra Filip Grabovac - život i djelo (1697-1749)*, Kačić, sv. 15., Split, 1983., str. 86-92.; S. BOTICA, *Filip Grabovac*, Zagreb, 1990., str. 15.-17.

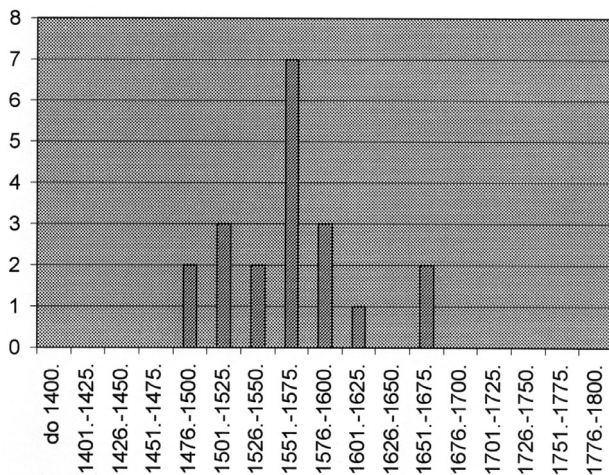
Prilog 1. Smještaj Hrvata na otocima Lagune

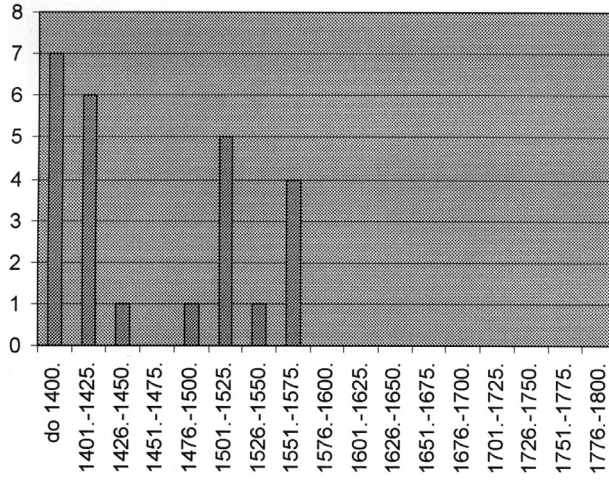
Prilog 2. Učestalost useljavanja Hrvata na otoke Lagune prema broju oporuka

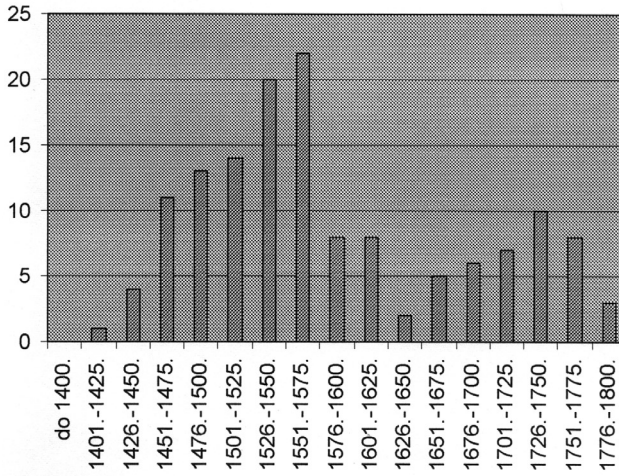
Prilog 3. Učestalost useljavanja Hrvata na otok Giudecca prema broju oporuka

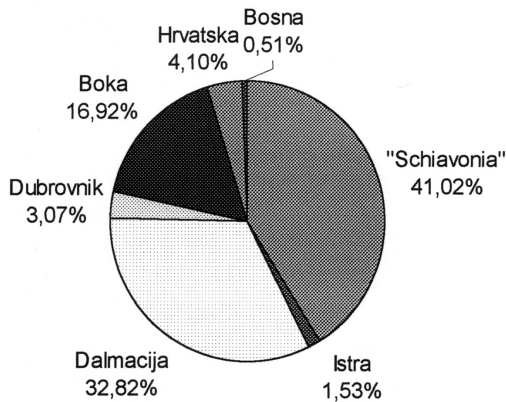
Prilog 4. Učestalost useljavanja Hrvata na Murano prema broju oporuka

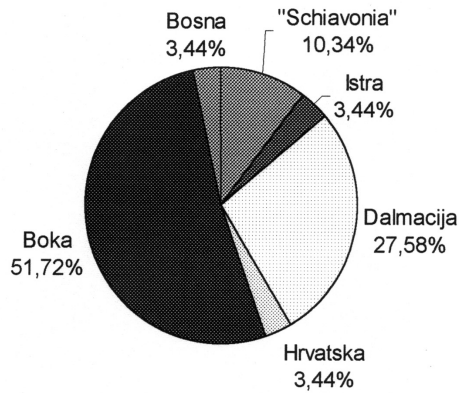
Prilog 5. Učestalost useljavanja Hrvata na otok Chioggia prema broju oporuka

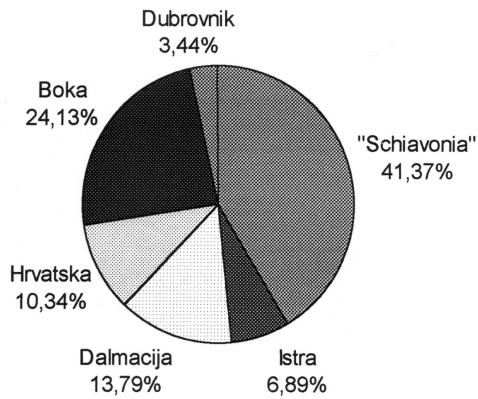
Prilog 6. Podrijetlo Hrvata na otocima Lagune

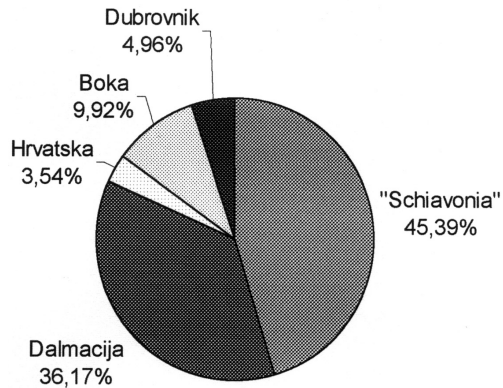
Prilog 7. Podrijetlo Hrvata na otoku Giudecca

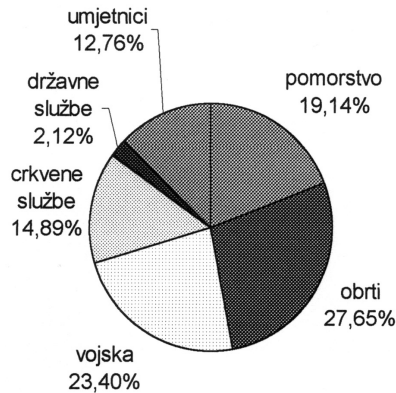
Prilog 8. Podrijetlo Hrvata na Muranu

Prilog 9. Podrijetlo Hrvata na otoku Chioggia

Prilog 10. Zanimanja Hrvata na otocima Lagune

Croats on the Venetian islands of Guidecca, Murano and Choggia

During the previous centuries, islands of the Venetian lagoon, especially larger and more populated ones, were often destination of the Croatian emigrants. The article, using the available literature and documents from the State archives in Venice (mostly testaments), presents how Croatian emigrants settled in Venetian islands Guidecca, Murano and Chioggia, and research their life and activities on those islands. Using the data from the testaments of the Croatian emigrants, the article covers the main features of the Croatian presence on those islands which lasted for several centuries - information about the process and frequency of settlement during certain periods of time, how Croats were registered in Venetian documents, descent of the Croatian emigrants, their occupation and economical possibilities, their daily life and relations with other emigrants, their incorporation in the new environment and relations toward religious institutions and clergy. Data of the analysed testaments are presented in comparison with the Venetian lagoon as a whole, and also for each of the above mentioned islands. The article also covers the activities of the prominent Croats, above all artists, who gave their contribution to the cultural and artistic development of the Venetian lagoon. Presence of Croats on other islands (S. Michele, S. Spirito, Burano) is also mentioned, but this issue should be covered more elaborately in further scientific research. It can be concluded that Croatian emigration to the islands of the Venetian lagoon, despite certain peculiarities, belongs to the general Croatian emigration across the Adriatic in the medieval and early modern ages period. This article gives new valuable information about the continuous and long lasting relations between the two opposite coasts of the Adriatic sea.